

Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler

Formulaic Expressions in Bashkir Turkish

Habibe YAZICI ERSOY*

ÖZET

Bu çalışmada Başkurt Türkçesinde kullanılan kalıp sözler ele alınmış, söz konusu kalıp sözler söz edimleri/sözeylem (spüäch acts) bağlamında incelenmiştir. Anlamını kullanıldığı bağlam içerisinde kazanan dilin, betimleme, anlatım, çağrı, yazınsal ve toplumsal işlevlerinin yanısıra dilin davranışlara yansımaları açısından da işlevleri bulunur. Davranış açısından dilin işlevi, konuşurun dinleyen üzerinde bir etki bırakması ve onun bir eylemde bulunmasını sağlamasıdır. Bu konu toplumdilbilim, edimbilim ve söz edimi/sözeylem kuramının çalışma alanına girmektedir. Bir dili konuşan kişi ağzından çıkan her türlü ifade ile bir söz edimi gerçekleştirir. Bu durumda dildeki ifadeler, emirler, yalvarmalar, söz vermeler, özür dilemeler vb. söz edimlerinin birer türüdür. Söz edimleri kuramı içerisinde insanların iletişim esnasında yeri ve zamanı geldiğinde kullandıkları kalıp sözlerin önemli bir yeri vardır. Kalıp sözler atasözleri, deyimler veya ikilemeler gibi kalıplaşmış söz birliklerinin bir çeşidi sayılmaktadır. Aynı zamanda bir dilin kültürel ve toplumsal özelliklerini de yansıtan kalıp sözler, genel Türkçenin söz varlığı içerisinde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de oldukça zengin bir görünüm arz etmektedir. Çalışmada, Başkurt Türkçesindeki kalıp sözler bağlam, anlam ve yapı bakımından incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELE

Kalıp sözler, söz edimi/sözeylem, edimbilim, Başkurt Türkçesi.

ABSTRACT

In the present article, the formulaic expressions used in Bashkir Turkish have been analyzed, and they have been examined in the context of speech acts. Language, which gains its meaning in a specific context, has descriptive, expressive, literary and social functions together with functions that reflect onto the human behaviors. The function of language in terms of behaviors is the effect of speaker on the listener, which directs the listener to do something. This issue is in the framework of sociolinguistics, pragmatics and speech acts theory. A speaker of any language realizes a speech with his utterances. In such cases, the expressions, instructions, commitments, begging, promises, complains, apologies etc. are kinds of speech acts. The stereotyped words, which are used by people in suitable place and moment during communication, are important for speech acts theory. Proverbs, idioms or doublings are regarded as kinds of stereotyped word clusters. Besides, formulaic expressions

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

reflecting cultural and social features of a language have a wide perspective in Bashkir Turkish as they have in the vocabulary of general Turkish Language. In the study, the formulaic expressions in Bashkir Turkish have been analyzed in terms of contextualized meaning and structure.

•

KEY WORDS

Formulaic expressions, speech acts, pragmatics, Bashkir Turkish.

Giriş

Başkurt Türkçesi ile ilgili olarak yapılmış gerek gramer gerekse anlam bilimi çalışmalarında kalıp sözler bir bütün olarak ayrı bir başlık içerisinde ele alınmamıştır (Dmitriyev 1950, Poppe 1964, İşbulatov 1972, Yuldaşev 1981, Zeynullin 2002, Kiyekbayev, Seyitbattalov 1997). Başkurt Türkçesi öğretimi için hazırlanmış konuşma kılavuzlarında ise kullanılan birtakım kalıp sözlere rastlamak mümkündür (Biner 1994, İbrahimov 1996, İbrahimov; Zeynullina 2002, Usmanova 2003). Çalışmada kalıp söz terimi ile kastedilen, insanlar arası iletişimde selamlaşma, tanışma, teşekkür, vedalaşma, hâl hatır sorma vb. durumlarda kullanılan hazır kalıp ifadelerdir. Bu türden kalıp sözler, farklı bir dili öğrenirken ilk başvurulacak kaynaklar arasında bulunan konuşma kılavuzlarının genellikle ilk sayfalarında yer almaktadır. Aynı dili konuşanlar arasındaki iletişimin hazır kalıpları olduğu gibi, farklı bir dil öğrenimi esnasında da ilk öğrenilmesi gereken ifadeler olan kalıp sözler, 1950’li yıllarda Austin, Grice ve Searle gibi dilbilimcilerle başlayan, ardından birçok dilbilimcinin devam ettirdiği *speech act* söz edimi/sözeylem kuramının bir parçasıdır. Dolayısıyla çalışmanın Başkurt Türkçesi üzerinde yapılacak olan inceleme bölümüne geçmeden, söz edimi kuramından ve kalıp sözlerin bu kuram içerisindeki yerinden bahsetmek uygun olacaktır.

Söz konusu kuram dilin bağlam içerisindeki kullanımını incelemekte olup işlevsel kullanım açısından dil, toplum ve kültür bağlamında önemli ayrıntılar sunmaktadır. Teoriye göre normal bir konuşma durumunda, ağızdan akustik şok dalgalarından biri çıkarıldığında herhangi bir önerme, soru, açıklama, komut, uyarı, emir, vaat gibi birçok eylemden biri, yani bir söz edimi gerçekleşmektedir (Searle 2006: 156). Austin bunlara edimsöz (söz edimi) demektedir ve bunlar insanın dille gerçekleştirdiği iletişimin en küçük birimleridir. İnsanlar ne zaman birbirleriyle konuşsalar ya da yazışsalar söz ediminde bulunmuş olurlar (Palmer 2001: 165, Searle 2006: 156). Bu açıdan kalıp sözler de Türkçeye edimsöz, söz edimi veya sözeylem olarak çevirisi yapılan *speech acts* teorisinin bir parçasıdır. Austin’in ölümünden sonra yayımlanan ve söz edimlerinin teorisini oluşturduğu *How to do Things with Words* adlı kitabında dilde herhangi bir şey bildirmeyen ya da herhangi bir betimleme yapmayan (*constate*) bu bakımdan da doğru veya yanlış olduğunu söyleyemeyeceğimiz bir kısım ifadelerden bahsedilir. Bu ifadeler aynı zamanda cümle olarak bizzat bir aksiyondur veya bir aksiyonun parçasıdır. “*Bu gemiye Kraliçe Elizabet adını veriyorum.*” gibi bir cümle buna örnek teşkil eder. Cümleyi

sarf eden kişi aslında doğru ya da yanlış cinsinden bir önerme kurmayıp sadece gemiye isim vermektedir. Austin'in örnek verdiği cümlelerin tamamı (*constative*) önermeler değil, aynı zamanda edimsel/gerçekleştirici (*performative*) ifadelerdir. Ona göre, önerme cümleleri ya da betimleyici cümleler kurmak söz eylemlerin sadece bir türünü oluşturur (Palmer 2001: 166). Aslında söz edimleri teorisi edimbilim (pragmatik) içerisinde şekillenen bir teoridir. Edimbilim, anlambilimin karşısında oluşmuş kimi zaman anlambilimle iç içe geçmiş bir alandır ve ikisinin ayrıldıkları yer birinin anlamı dilin içerisinde incelerken, diğerinin onu bağlam (*context*) içerisinde incelemesidir. Austin, öncelikle örnek cümleler çerçevesinde oluşturduğu kuramında cümlelerini “gözlemleyiciler” (*constatives*) ve “edimseller” (*performatives*) olarak iki gruba ayırır. Doğru ya da yanlış olabilen gözlemleyicilerden farklı olan edimsel cümleler “isabetli” ya da “isabetsiz” olabilirler. Bu durumda bunların “yerinde oldukları” (*felicitous*) veya “yerinde olmadıkları” (*infelicitous*) söylenebilir (Searle 2000: 14). Söz konusu cümleler için Austin yerindelik koşullarını belirler. Ona göre konuşur iletişim ortamında bir cümle sarf ettiğinde bir söz ediminde bulunur ve bunun üç türü vardır: Düz söz edimi (*locutionary act*), edimsöz edimi (*illocutionary act*), etkisöz edimi (*perlocutionary act*). Bunlardan düz söz edimi “seslendirme” (*phonetic act*), “dillendirme” (*phatic act*), anlamlandırma (*rhetic act*) edimlerinden oluşur. Edimsöz edimi, düz söz ediminde bulunan kişinin, bu edimde bulunurken yerine getirdiği bir başka edimdir. Yani herhangi bir şey söyleme işi, edimin kendisidir. Etkisöz edimi ise bir düz söz ediminde bulunup belirli bir edimsöz edimini gerçekleştiren kişinin, isteyerek ya da istemeyerek karşısındaki kişinin duygu, düşünce veya hareketlerinde değişiklik meydana getirme edimidir (Searle 2000: 18-26).

Austin'in öğrencisi Searle edimsözlerle ilgili çalışmalara devam edip kendi kuramını (speech acts) oluştururken hocasından üç temel noktada ayrılmıştır. Bunlardan ilki düz söz-edimsöz ayrımının doğru bir ayrım olmadığıdır. İkinci olarak edimsöz edimlerinin başarı koşullarını tartışır ve neticede edimsöz edimlerini hocasından farklı olarak beş gruba ayırır (Searle 2000: 27). Bu durumda ona göre iletişim ortamında karşısında dinleyen kişiye bir cümle söyleyen konuşur dört tür edimde bulunur. Sözceleme edimi; herhangi bir dilde bir cümle söylemek, önerme edimi; belirli bir nesneye gönderimde bulunarak ona belirli bir anlam yüklemek, edimsöz edimi ve etkisöz edimi (Searle 2000: 34, Günay 2004: 166). Edimsözleri ise Searle amaçlarına göre beş gruba ayırmıştır:

1. Kesinleyiciler (*assertives*): Konuşur bir önermenin doğruluğunu savunur.
2. Yönlendiriciler (*directives*): Konuşur dinleyiciye bir şey yaptırmaya çalışır.

3. Yükleyiciler (*commissives*): Konuşur iletişim ortamında kendisinin gelecekte yapacağı şeyleri anlatır, geleceğe yönelik vaatte bulunur.
4. İfade edici (*expressives*): Konuşur karşısındakine duygularını ve bu yöndeki tepkilerini ifade eder.
5. Bildirimler (*declarations*): Konuşurun cümlesi dünyada bir değişiklik yaratır (Searle 2000: 49, Searle 2006: 169-171).

Searle dışında Paul Grice da dilsel davranışı yöneten kuralları bulmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Ancak Austin ve Searle söz edimlerinin başarı koşulları üzerine yoğunlaşırken, Grice karşılıklı konuşmanın başarı koşulları üzerine yoğunlaşır (Searle 2000: 12, Kıran, Eziler Kıran 2002: 218). O, iletişimin cümlenin mantıksal kavramı üzerine kurulmuş kurallarla düzenlendiğini ifade eder. Konuşur tarafından söylenen her cümle bir iletişim işlevine sahip olup, insanlar birbirlerini karşılıklı söylediklerine göre değil, demek istedikleri şeylere göre anlarlar. Birinin konuşması, niyetinin karşısındaki dinleyici tarafından doğru olarak anlaşılması durumunda başarıya ulaşmış sayılır. İnsanlar iletişimde bulduklarında karşılıklı bir anlayış oluştururlar. Bunu da birbirlerinin anlayışı oluşturma niyetlerini bilerek ve karşısındaki durumu anlamasını sağlayarak başarırlar (Doğan 1990: 63, Searle 2006: 165). Grice, karşılıklı konuşmada ortaya koyduğu işbirliği ilkesinde şu dört konuşma kuralından bahseder: Nicelik (*quantity*) kuralında konuşur mümkün olduğu kadar bilgilendiricidir; nitelik (*quality*) kuralında, konuşur dürüsttür, doğru bilgiler vermeye çalışır; bağıntı (*relation*) kuralında, konuşur konuşulan konu ile ilgili şeyler söyler; kiplik, açıklık (*manner*) kuralında ise konuşur mümkün olduğunca açık ve nettir (Günay 2004: 166).

Grice ve Searle'nin söz edimleri/söz eylemler (*speech acts*) teorisinde ayrıldıkları en önemli noktalardan biri de bireysel niyetlilik. Grice, bireysel niyetliliği söz edimleri teorisinin temel kavramı olarak ele alırken geleneklerden, kurallardan bahsetmez ve sosyal uygulamaların gerekliliğine dair bir bilgi vermez. Oysa Searle, söz edimlerinin kullanılmasında sosyal kurumların ve kuralların rolüne dikkat çeker. Dolayısıyla ona göre toplumsal kurallar ve metindeki bağlamlar söz edimlerinin belirlenmesinde son derece önemlidir. Searle, belirli söz edimi türlerinin kurucu kurallara ihtiyacı olduğunu, bazı söz edimlerinin ise bu türden kurallara ihtiyacı olmadığını ifade eder. Örneğin iddia etme, söz verme, birilerini karı koca ilan etme, savaş ilan etme ya da randevu erteleme gibi söz edimleri kurucu kurallar gerektirirken, selamlama, rica gibi söz edimlerinin kurucu kurallar sistemine ihtiyacı yoktur. Bu durum anlatmak isteme veya iletme niyetinin içeriğine göre değişir (2005: 234). Gerçek hayatta konuşma eylemleri genellikle bir tür

kişilerarası ilişkiler içerir. Bir konuşur karşısındakine belirli kelimeler söyleyerek ona göre bir şeyler yapar. Bu yüzden bu tür ilişkileri ele alan etnografik çalışmalarda ve söylem çalışmalarında söz edimleri teorisinin merkez olması gerekliliği savunulmaktadır (Sadock 2004: 53-73).

Söz edimlerinin bir parçası olan ve Searle'nin *ifade ediciler (expressives)* ve *yönlendiriciler (directives)* olarak maddeleştirdiği gruba giren tebrik, karşılama, veda, tanıştırma, övgü, hakaret, özür dileme ve bunun gibi prototip söylem fonksiyonlarını ifade etmek için kullanılan söz edimi türleri, yani bu çalışmada incelenecek olan kalıp sözler, çoğunlukla belirli bir söylem bağlamına ve fonksiyonuna bağlı olan kalıplaşmış bir ifade veya geleneksel bir kelime formu kullanılarak yapılmaktadır. Bazı kalıplaşmış ifadeler “Merhaba”, “Tebrikler”, “Tam tersine”, vb. gibi tek kelimelik ünlemler veya kelime öbekleridir. Fakat bunların büyük bir kısmı da “Tekrar söyleyebilirsiniz.”, “Üzgünüm”, “Affedersiniz”, “Çok yaşa Kraliçe.”, “Beklediğim için özür dilerim.”, “Cehenneme git.” gibi birer cümle boyutundadır. Gramerde kısmen leksik özellik belirten ve aynı aileye ait birtakım kalıplaşmış ifadeler üretebilen bu yapılar verimli kalıplar olarak kabul görür. Bu açıdan bakıldığında söylem kalıpları kelime gibi tipik sözcüksel birimlerden ve kısa dilbilgisel yapılardan farklılık gösterirler. Tipik bir sözcüksel birimin şekil, anlam, gramer kategorisi ve anlaşma işaretleyicisi gibi dört özelliği bulunur. Bu durumda kısa veya tamamen söz dizimsel gramer yapıları simgesel anlamda birer kalıp olmakla beraber, belirsiz sözcüksel formlar ve anlamlar içerir, üstelik belirli söylem işlevlerine ve bağlamlarına bağlı değildir. Tipik bir söz edimi kalıbı ise söylem işlevi; söylem bağlamı; tam kelime anlamı; pragmatik; düzenli gramatikal yapılar ve sınırlı kalıtsal yapılar; genel fonolojiden intikal eden temel fonoloji; müzik; beden dili, jestler, duruş ve bakış vb. gibi sekiz farklı özelliğin bir bileşkesidir (Corrigan-Moravcsik-Ouali 2009: 6-7).

Görüldüğü üzere Austin, Searle, Grice, Lyons, Sadock, Corrigan, Moravcsik, Ouali gibi dilbilimcilerin üzerinde durduğu söz edimleri farklı açılardan farklı kuramlarla incelenegelmıştır. Söz konusu çalışmalarda bir söz edimi çoğunlukla karşılıklı iletişim ortamında iletişimi sağlamak ve dinleyen üzerinde etki oluşturmak adına konuşur tarafından ifade edilen her türlü söz grubu olarak adlandırılmıştır (Austin 1962, Searle 1969, Grice 1975, Lyons 1977, Sadock 2004, Corrigan, Moravcsik, Ouali 2009, Wardhaugh 2010). Bu söz edimlerinden bazıları ise bir dili konuşan toplumun geleneksel örgüsünde kalıplaşmış birimlerdir. Her dil kendi içerisinde konuşurlarının belirli düzeyde anlaşmasını sağlamak ve insan ilişkilerini devam ettirmek bakımından kullanılma sürecinde zamanla kalıplaşmış söz gruplarından faydalanarak iletişimi gerçekleştirir. Kimi zaman bu kalıplar

bildirimde öyle önemlidir ki söylendiğinde veya söylenmediğinde insan ilişkilerini olumlu ya da olumsuz yönde etkileme gücüne sahiptir. Bu makalede hedef alınan söz edimleri de bu türden kalıp ifadeler olacaktır. Dolayısıyla toplumun hafızasında belirli durum ve tavırlar için kullanılmak üzere hazır olarak bulunan, zamanla toplumun kültürel yapısı içerisinde yoğrulmuş bu türden kalıplaşmış söz grupları için *kalıp söz* terimi kullanılmıştır. Kalıplaşmış ifadelerin sözlü ve yazılı iletişim ortamlarında fazlasıyla tercih görmesinin nedenini bu tip yapıların çaba gerektirmeksizin kısa bir süre zarfında söylenerek anlaşılmasına bağlayan Wray, kalıplaşmış bir ögenin iletişimde söylenip anlaşılması için gerekli olacak zaman ve enerjinin yeni bir söz grubu ya da cümlenin oluşturulup söylenmesi ve karşıdaki tarafından algılanmasından daha az olacağını ifade eder. Ayrıca bir kelime dizisinin belirgin bir kalıp hâlini almasının da bir asır veya daha fazla sürebileceği üzerinde durur (2002: 15-18, 2008: 11).

Türkiye Türkçesi söz varlığının öğelerini sayarken Aksan, ‘temel söz varlığı’, ‘yabancı sözcükler’, ‘deyimler’, ‘atasözleri’, ‘kalıplaşmış sözler’, ‘terimler’, ‘çeviri sözcükler’ in yanında ‘ilişki sözleri/kalıp sözler’ e yer verir ve onların tıpkı atasözleri, deyimler gibi belirli bir dili konuşan topluma ışık tutarak o toplumun inançlarını, gelenek ve göreneklerini yansıttığını ifade eder (2006: 191). Türkiye Türkçesindeki çalışmalarda söz konusu ifadeler için ‘kalıp sözler’ (Özdemir 2000, Aksan 2006, Erol 2007, Gökdayı 2008) dışında ‘ilişki sözleri’ (Aksan 2002, 2006, Cihangir 2010) ‘iletişimsel sözler’ (Toklu 2003: 109) ‘sözeylem’ (Doğançay-Kamışlı 1997, Kılıç 2002: 94, Dilek 2007), ‘söz edimi’ (Palmer 2001: 165-171), terimleri kullanılmıştır. Aksan, bu sözler için yabancı dil öğretiminde bir kılavuz olarak faydalanılacak olan Avrupa konseyi tarafından basılan kitapta ‘eşik’ teriminin de kullanıldığını belirtir (2006: 34).

Kalıp sözler birçok yönden atasözleri ve deyimler gibi diğer kalıplaşmış dil birlikleriyle benzerlikler gösterebilmektedir. Bu dil birimlerinin hepsi belli şartlar altında belirli olay ya da durumlar geliştiğinde iletişim ortamında konuşur tarafından hazır kalıp olarak seçilerek hızla kullanılacak dinleyen tarafından da daha önce bilinirliği nedeniyle kolayca anlaşılacak türden ifadeler sunar. Kalıp sözler bütün dillerde yaygın bir kullanım alanına sahiptir çünkü kolaylık ve anlaşılabilirlik sağlamaktadır (Aksan 2006:191, Toklu 2003: 109). Kalıp sözleri atasözleri, deyim ve ikilemelerden ayırmanın yollarının onların yapı, işlev, anlam ve bağlam planında incelenerek bulunabileceğini ifade eden Gökdayı, yapı bakımından en büyük farklılığın kalıp sözlerin tek kelime şeklinde kullanılabilmesi olduğuna değinir. Ancak bununla birlikte kalıp sözleri atasözü, deyim ve ikilemelerden ayırmak için bu dört alanın da tam olarak yeterli olmadığını vurgular

(2008: 94). Gerçekten de kalıp sözler bir toplum ve o topluma ait dilin içerisinde yüzyıllar evvel kültür, gelenek ve göreneklerle de şekillenerek zaman içerisinde belirli olay ve durumlar esnasında hazır olarak kullanılagelmiş dil birimleridir. Ait oldukları dilin kültürüyle ilgili birçok özelliği yansıtırlarken hem kullanıldıkları durumlar hem de kullanılış biçimleri bakımından kültürle sıkı bir bağ içindedirler (Toklu 2003: 109). Bunların kullanılması belirli durum ve şartlara bağlı olduğu gibi kullanım zorunlulukları da insanlar arası iletişimi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Sabah gördüğünüz komşunuza “Günaydın” dememek görgüsüzlük ya da saygısızlık olarak kabul görebilir. Kimi zaman da farklı dil konuşurları veya aynı dilin mensupları arasında kalıp sözler yanlış anlaşılmalara neden olabilmekte ‘iletişim kazaları’ ortaya çıkabilmektedir (Yücel 2009: 516). Bu açıdan kalıp sözlerin her dilin kendi yapısı içerisinde ortaya çıkarılması diller arası anlaşmalarda da oldukça yarar sağlayacaktır. Türkiye Türkçesi kalıp sözler açısından oldukça geniş bir alana sahiptir ve çeşitli çalışmalarla belirli bir oranda sınırları çizilmiştir (Doğançay, Kamışlı 1997, Özözen 2006, Erol 2007, Gökdayı 2008, Cihangir 2010). Ancak Türkçenin diğer lehçelerinde de kalıp sözlerinin incelenerek bu açıdan söz varlığının ortaya konulması lehçeler arası anlaşmalarda büyük oranda fayda sağlayacaktır. Bu çalışmada da Başkurt Türkçesindeki kalıp sözler söz edimi teorisi bağlamında anlam ve yapıları da göz önünde bulundurularak ele alınıp incelenmiştir.

Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler

Başkurt Türkçesindeki kalıp sözler genel Türkçede de olduğu gibi oldukça fazla sayıda ve çeşitliliktedir. Bu bakımdan çalışmada Başkurt Türkçesinde kullanılan kalıp sözler bağlam, anlam ve yapı açılarından incelenmiş, Başkurt edebî dilinden seçilmiş cümlelerle de kalıp sözlerin kullanım alanı örneklendirilmiştir. İnsanlar iletişimlerini birbirinden kopuk cümlelerle değil, birbiriyle ilintili cümlelerle sağlarlar. Yani dili belirli bir bağlam içerisinde kullanırlar. Bu durumda göstergelerin birlikte oluşturduğu anlamı aydınlatan bütün olan bağlam (*context*), içerisinde dilsel birimleri barındıran toplumsal ortamdan daha geniş bir biçimdir ve iletişimin gerçekleşmesinde en büyük rolü oynamaktadır (Aksan 1998: 75, Kılıç 2002: 13-15). Bağlam, araştırmalarda dil içi ve dil dışı olmak üzere ikiye ayrılır (Palmer 2001: 60, Vardar 2003: 34, Gökdayı 2008: 102). Vardar’a göre dil içi bağlam, bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, çoğu durumda söz konusu birimi etkileyip onun anlamını ve değerini belirleyen birim ya da birimler bütünüdür. Dil dışı bağlam ise, bir duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, kültürel, ruhsal deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tamamıdır (2003: 34). Bu açıdan bakıldığında kalıp sözlerin daha çok dil dışı bağlamla ilgili

olduğu görülmektedir çünkü bu sözlerin kullanımı genellikle bağlam tarafından yönlendirilir (Gökdayı 2008: 105). Yani belirli bir kalıp söz, belirli şartlar altında ve belirli bir durumda kullanım gerektirir. ‘Hoşçakalın’ kalıp sözü, iletişim ortamında bir süre için veya daimi olarak birbirinden ayrılan kişiler tarafından söylenebilir. Yeni karşılaşma esnasında söylendiğinde son derece uygunsuz ve olumsuz bir iletişime sebep olacaktır. Bu açıdan bakıldığında kalıp sözler çoğunlukla iletişimde zorunlu bir durum gerektirir. Bunun yanında birinin söylenmesi durumunda karşılıklı bir kullanım da gerektirmektedir. Mesela, ‘Eviniz hayırlı olsun’ gibi bir kalıp söz karşısında muhatap ‘Teşekkürler’ ya da ‘Daha iyisi sizin olsun’ gibi bir kalıp sözle karşılık verecektir. Elbette bahsi geçen zorunlu ya da karşılıklı olma durumu toplum içerisindeki beklenti yönünden ele alınmaktadır. Yeni ev almış birine arkadaşı, genel kabule göre beklendiği gibi ‘Hayırlı olsun.’ kalıp sözünü kullanmayabilir ancak bu durumda olumsuz iletişim gerçekleşecek ve ev almış olan kişi arkadaşı hakkında olumsuz düşüncelere sahip olabilecektir. Evine gelmiş misafirine ‘Hoşgeldiniz’ demeyen bir ev sahibi de toplum içerisinde pek hoş karşılanmayacak ve eleştirilecektir. Kalıp sözleri bağlam açısından sınıflandırmak çok kolay değildir. Gökdayı’nın ifade ettiği gibi onları zorunluluk, zorunlu olmama ve karşılıklı kullanıma göre sınıflandırmak bazı sıkıntılar yaratabilir (Gökdayı 2008: 105). Öyle ki, kimi zaman anlamı açısından aynı gruba dahil olan bir kalıp söz farklı kullanım alanına sahiptir. Özellikle iyi dilek sözlerinden bir kısmı zorunlu durumlar gerektirirken, bir kısmı zorunlu bir durum olmasa da kullanılabilir türdendir. Bazen de hatır sorma gibi zorunlu durum gerektiren kalıp sözler diğer yandan karşılıklı kullanım gerektirecektir. Bu bakımdan makalede, Başkurt Türkçesindeki kalıp sözler bağlam açısından kesin bir sınıflandırma yapılmadan, sadece değerlendirmelerle ele alınmış olup, söz konusu kalıplar anlam ayrıntılarına göre sınıflandırılmıştır.

Anlamına göre kalıp sözler her toplum ve dilde aynıdır. Çünkü hangi dil olursa olsun o dili konuşanlar arasında selamlaşma, vedalaşma, tanışma, hatır sorma vb. için belirli kalıp sözler kullanılmaktadır. Ancak belirli bir anlam alanındaki kalıp sözler için diller içerisinde seçilen kelime ve yapılar çok farklı durumlar arz edebilmektedir. Durumu farklı diller arasında karşılaştırmak o kadar kolay olmasa da aynı kök dilden gelen Türkçenin farklı lehçelerinde örneğin selamlaşma için kullanılan kalıpların oluşturulma şekilleri ve kullanılan kelimeler oldukça dikkat çekici ve ilginçtir. Mesela Türkiye Türkçesi için özür dileme söz kalıplarından ‘Özür dilerim.’ veya ‘Kusura bakmayın.’ için Türk lehçelerinin bir kısmında ‘*Keçirigizder*’ kalıp sözü kullanılmakta, “Bu kusuru geçiniz, unutunuz, görmezden geliniz” gibi değerlendirilebilecek olan *geçir-* fiilinin mecazî anlam ayrıntısından faydalanılmaktadır.

Çalışmamızda Başkurt Türkçesindeki kalıp sözler anlam açısından farklı başlıklar altında incelendikten sonra, yapı bakımından bir sınıflandırmaya tâbi tutulmuş ve cümle halinde olanlar, eksilteli cümle şeklinde bulunanlar, sadece tek bir kelimedenden ibaret olanlar olarak ayrı başlıklar hâlinde değerlendirilmiştir. Yapılan anlamsal ve yapısal sınıflandırmanın ardından tespit edilen kalıp sözlerin en yaygın olarak kullanılanları ile ilgili Başkurt Türkçesi ile yazılmış edebî eserlerden seçilmiş cümlelerden seçme örnekler verilmiştir. Bütün bu şartlara göre Başkurt Türkçesinde kullanılan kalıp sözler şu şekilde incelenebilir:*

1. Selamlaşma Kalıp Sözleri

Kişiler arası iletişimde selamlaşma önemli bir yere sahiptir. Herhangi bir ortamda yeni karşılaşılan ancak önceden tanışıklığı olan iki kişinin selamlaşması veya belirli bir ortama yeni giren kişinin selam vermesi, toplum içerisinde normal olarak beklenen bir hadisedir. Aksi bir durumda iletişim daha baştan bozulacak, taraflar olumlu olarak başlayamadıkları iletişimi sonlandırmış olacaklardır. Mesela tesadüfen kütüphanede karşılaştığı arkadaşının kendisine selam vermediğini gören bir birey, bir sonraki karşılaşmada kendi de aynını yapacak veya bunun için arkadaşından hesap soracaktır. Elbette durumdan hiç rahatsız olmayıp iletişime aynı şekilde devam edecek bireyler de olabilir, ancak bu, toplumun geneline oranla oldukça az rastlanır bir durum olacaktır. Başkurt Türkçesinde selamlaşma kalıp sözleri oluşturulurken özellikle daha sonra hatır sorma kalıp sözlerinde de kullanıldığını göreceğimiz *haw* “sağ” ve *işän* “iyi, sağlam” kelimeleri tercih edilmiştir. Üstelik bu tercih çoğunlukla soru cümlesi şeklindedir. Yani aslında bu bir hatır sorma kalıp sözü gibidir. Örnekle, *Hawmıhıgız* kalıp sözü Başkurt Türkçesinde bağlama göre hem ‘Nasılsınız?’ hem de ‘Merhaba’ anlamlarına gelmektedir. Başkurtlar bu ayrımı yazıda noktalama işaretleri ile sağlamakta ve selamlaşma söz konusu ise bir ünlem işareti; hatır sormada ise soru işareti kullanmaktadırlar. Başkurt Türkçesinde selamlaşma kalıp sözleri yapı bakımından cümle şeklinde ve tek kelime olarak kullanılmaktadır.

1.1 Cümle şeklinde olan selamlaşma kalıp sözleri

Başkurt Türkçesindeki selamlaşma kalıp sözlerinin bir kısmı daha önce de belirtildiği üzere soru cümleleri şeklinde, *haw* “sağ” ve *işän* “iyi, sağlam” kelimeleri ile kurulmuştur:

* Bu makalede tarafımızdan daha önce yayımlanmış olan bazı yazılardaki birtakım yazı tipi problemleri nedeniyle kullanılmak zorunda kalınmış olan transkripsiyon sistemi kullanılmamıştır. Söz konusu problemler ortadan kalktığı için daha önce kullanılan ž, š, i işaretleri için sırasıyla şu işaret karşılıkları kullanılmıştır: C =z, W=s, E veya Ĩ = ĩ

- *Hawmıhıǵız* “Merhaba”, *Hawmısız*. “Merhaba”, *Hawzarmıhıǵız*. “Merhabalar”, *İşändärmıhıǵız*. “Merhabalar”.

Selamlaşma kalıp sözleri genellikle ikinci teklik veya ikinci çokluk şahsa göre çekimlenir çünkü kişi, muhatap veya muhataplarına selam verir. Bunların dışında Başkurt Türklerinde İslamî geleneğin içerisinde yer alan bir toplum olarak Arapça selamlaşma kalıp sözlerinin de alıntılandığı görülmektedir:

- *Ässälämägäläyküm!* “Esselamualeyküm”

Ayrıca selamlaşma kalıp sözleri bağlam içerisinde karşılıklı olarak kullanılması beklenen kalıp sözlerdendir. Selam veren bir kişiye karşıdaki de selam verecektir. Kip ve şahıs çekimine göre selamı veren genellikle ikinci teklik ve ikinci çokluk şahsı kullanırken, selamı alan ise birinci teklik veya birinci çokluk şahsı kullanacaktır. *Hawmıhıǵız*, *Hawmısız*, *Hawzarmıhıǵız*, *İşändärmıhıǵız* selamlaşma sözlerinin ardından muhatap olan kişi yine 3 numaralı örnekte olduğu gibi benzer bir kalıp sözle karşılık verirken, *Ässälämägäläyküm!* sözüne de *Mägäläykümässäläm* şeklinde karşılık verecektir.

- (1) *Zängär kǵımlı kǵı qulındaǵı qumtahın kürhättı. — Hawmıhıǵız! — tip gürıldänı ul işiktän kǵıw mǵän.* (T 110) “Açık mavi giyinmiş kişi elindeki kutuyu gösterdi. Kapıdan girmesiyle birlik ‘Merhaba’ diyerek seslendi.”
- (2) *Atay, hawmı! — Şunan yǵǵkä bürüldü. — Hawmıhıǵız! Zülfirä!* (T 135) “‘Baba, merhaba!’ Sonra gence döndü. ‘Merhaba Zülfire.’”
- (3) *Bırınsı başqurt tıı dārıı. Nurislam aǵay kǵı, işänläsä. — Hawmısız, balalar! Bıǵ sınıf mǵän darräw türabız. — Hawmısız! — tip yawaplaybız.* (TAT 56) “Birinci Başkurt dili dersi. Nurislam ağabey giriyor, selamlaşıyor. ‘Merhaba çocuklar.’ Biz sınıfla birlikte ‘Merhaba’ diyerek cevaplıyoruz.”
- (4) *«Hawzarmıhıǵız!» tigän tawışqa Käşäf bürülüp karanı. Zülxiyä äbıy kilıp yǵkän ikän.* (T 278) “‘Merhabalar’ diyen sese Keşef dönüp baktı. Zülhiye nine gelmiş.”
- (5) *Maǵnit bar bit bı tirälä. (İnä.) İşändärmıhıǵız!* (HT 4) “Mayın var bu civarda. (İner) Merhaba!”
- (6) *Ässälämägäläyküm! — tip bürüngüsa işänläştı. Mägäläykümässäläm! — tinı qazanlıq tirähındä uranǵılaǵan Ürqıya äbıy. — Äyzä, sisıhıǵız, türgä ultırıǵız.* (MB 102) “

‘Esselamualeyküm!’ diye eskiden olduğu gibi selamlaştı.
‘Vealeykümselam’ dedi kazanlık yanında oturan Urkiye nine.”

- (7) —*Ū-ūū, kǎmdǎ kūrām! Nindäy yǎldär taşlanı? Hawmı! —Hawmı, Rūman. — Tǔlkūsuranıñ sırayı qarañğı inĭ, Rūman hağayzı.* (NM 392) “ ‘Ooo, kimi görüyorum! Ne kadar zaman geçti? ‘Merhaba, merhaba Roman.’ Tǔlkūsura’nın çehresi karanlıktı, Roman kuşkulandı.”
- (8) «*Hawmı, hawmı! Kǔtlayım hinĭ!*» — *tigän hımaq tǔyüldü.* (M 120)
“Merhaba, merhaba! Kutluyorum seni.”

1.2 Tek kelime şeklinde olan selamlaşma kalıp sözleri

Tek kelime şeklinde olan selamlaşma kalıp sözü Başkurt Türkçesine Arapçadan alıntı olarak giren *selem* ‘selam’ kelimesi ile yapılmaktadır. Karşılıklı selamlaşmada her iki taraf aynı kelimeyi kullanabileceği gibi diğer selamlaşma kalıp sözlerinin sonrasında veya öncesinde de kullanılabilir. Kimi zamanda 10 numaralı örnekte olduğu gibi söz konusu kalıp söz *Säläm yıraqtan, qaynar yǔrǎktän* şeklinde belirli bir formda karşımıza çıkabilmektedir.

- *säläm* “selam”

- (9) —*Qızzar, säläm, Güzäl.* (KB 69) “Kızlar, selam Güzel.”
- (10) *Hawmı, Gǔlnaz! Säläm yıraqtan, qaynar yǔrǎktän. Xatıñdı aldım, räxmät, hiñä xat yazı almay yǔrǔnüm, asıwlanma.* (KR 11)
“Merhaba Gülnaz! Selam uzaktan, canı gönülden. Mektubunu aldım, teşekkür, sana mektup yazamadım kızma.”

2. Hatır Sorma Kalıp Sözleri

İnsanlar arası ilişkilerde hatır sorma genellikle karşılaşma sonrasında soru cevap şeklinde meydana gelmektedir. Karşısındakinin hatırını, nasıl olduğunu soran konuşur olumlu veya olumsuz bir cevap beklentisi içerisindedir. Aksi bir durum iletişimin bozulmasına neden olacaktır. Başkurt Türkçesinde hatır sorma kalıp sözleri, *işen* “iyi, sağlam”, *haw* “sağ”, *aman* “sağ salım”, *imĭn* “emin”, *arıw* “iyi”, *şäp* “iyi”, *xup* “iyi”, *xäl* “hal, durum”, *nisĭk* “nasıl”, *ni* “ne” gibi kelimelerden birinin veya ikisinin kullanılarak oluşturulduğu soru cümleleri ile meydana gelir. Bunlar kimi zaman cümledeki fiil kipinin ve şahısların değişmesiyle kimi zaman da eksiltili şekillerle yapılır. Hatır sorma kalıp sözleri karşılıklı kullanım gerektiren kalıp sözler içerisine girdiğinden karşısındakinin hatırını soran konuşurun bir de

alması gereken bir cevap vardır. Bu türden cevap konumundaki kalıp sözler için Başkurt Türkçesi tek kelimelik kalıp sözler kullanmaktadır.

2.1 Cümle şeklinde olan hatır sorma kalıp sözleri

Kalıp sözlerin bir kısmı kip, şahıs, zaman özellikleri bakımından tam olarak bir cümle şeklindedir. Kalıp sözler kalıplaşmış dil birlikleri oldukları için kelime sayısı açısından çok fazla bir yoğunluğa sahip değildir. Hatır sorma kalıp sözleri ise genellikle soru cümlesi şeklindedir.

işän kelimesi ile oluşturulanlar

işän “iyi” kelimesi ile oluşturulan ve “Nasılsınız?”, “İyi misiniz?” anlamına gelen hatır sorma kalıp sözleri Başkurt Türkçesinde daha çok edebî dilde kullanım alanına sahiptir:

- *İşänmĭ?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”, *İşänlĭkmĭ?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”, *İşänmĭ äli?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”, *İşändĭrmĭ?* “İyi midir?”, *İşändärmĭ?* “İyiler mi?, Nasılsınız?”, *İşänmĭ ħĭĭz?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”, *İşändärmĭ ħĭĭz?* “İyiler mi?, Nasılsınız?”, *Älišänmĭ ħĭĭz?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”

- (11) *Hawmıĭĭz?* — *Ul yaqınraq kildĭ - İşänlĭkmĭ, Sara kilĭn? -Allaĭa şükür, tiyĭştĭär.* (AT 225) “Merhaba, O daha yakınladı. – İyi misiniz Sara gelin? – Allaha şükür, dediler.”
- (12) *Naylä - Balşäkär, hin işänmĭ? Atayım, atayım qayza?* (İAE 66) “Nayle – Balşeker, sen iyi misin? Babam, babam nerede?”
- (13) - *Hürarĭa ünütqanmın, hinĭĭär işänmĭ?* (KKTY 191) “Sormayı unutmuşum, seninkiler iyi mi?”
- (14) *-Äsäyĭĭz işänmĭ äli?* — *tip hürap quyzı şul saq Arıslan.* (EDT 424) “ ‘Anneniz iyi mi acaba?’ diye sordu Arıslan.”
- (15) *Huĭştıĭ tĭwgĭ säĭätĭndä ük ut İşändä türüp qaldı. İşändärmĭ xäzĭr, yuqtırmı...*(M 45) “Savaşın tam ilk saatlerinde ateş içinde kaldı. İyi midir şimdi yoksa öldü mü...”
- (16) *İwanow, Kondratĭw, Filippow... Qayzalar ikän? İşändärmĭ?* (KA 43) “ İwanow, Kondratew, Filippow... Neredeler acaba? İyiler mi?”
- (17) *Taşamal mĭnän hürtünä-hürtünä Züfär inä. Züfär. İşänmĭ ħĭĭz, İslamĭĭl aĭay!* (HT 4) “Havlu ile siline siline Züfer iner. Züfer: ‘İyi misiniz, İslamgul ağabey.’”

- (18) - *Eliä qapıl küllüp yǵbärzi, unan ür ilip zal yaǵına tawış ittı — İřänm ħıǵız, Züläyxa inäy? -Arıwbız arıwbız, balaqayım.* (AT 108)
 “- Eliye birden güldü, sonra eğilip salon tarafına seslendi. ‘- İyi misiniz, Züleyha nine?’ , ‘İyiyiz, iyiyiz yavrucuǵum.’”
- (19) *Üşü waqıt, bılarzıñ ip ħızıräk äñgämähñ üzıp:- Äliřänm ħıǵız- tip bır qart kilip kırzı.* (ÜY 216) “O zaman, bunların rahatsız konuşmasını kesip: ‘- İyi misiniz!’ diye bir yaşlı adam girdi.”

haw kelimesi ile oluşturulanlar

- *Hawmı?* “İyi mi?”, *Hawǵınamı?* “İyice mi?”, *Hawǵınahıǵız mı?* “İyice misiniz?”, *Hawǵına tırahıǵız mı?* “İyi misiniz?”

Başkurt Türkçesinde *haw* kelimesi ile oluşturulan hatır sorma kalıp sözlerinin bazıları daha önce de belirtildiği gibi selamlaşma kalıp sözleri ile benzerlik göstermektedir. 20 ve 21 numaralı örneklerdeki *Hawmı?* soru işareti kullanıldığında hatır sorma kalıp sözüdür. Oysa daha önce de belirtildiği ve 2 numaralı örnekte olduğu gibi ünlem işareti ile gösterildiğinde “Merhaba” anlamında bir selamlaşma kalıp sözüdür. Elbette bu durum söylemde ancak vurgu ve bağlam ile ifadesini bulmaktadır.

- (20) «*Ülatay, nixäl?», «İnäy, hawmı?», «yıǵǵä, řäpmı?»— tip här kım dıñ yäřmäh qarap hawlaşa ħurařa ürgı üsqa, qasandır ata äsäh İyähäǵän sitän üy yaǵına uzı.* (Uİ 136) “ ‘Dede nasıl?’, ‘Nine iyi mi?’, ‘Yenge iyi mi?’ diyerek herkesin yaşına göre selamlaşp hâl hatır sorarak yokuş yukarıya ne zamandır anne babasının yaşadığı çitten evin olduğu tarafa geçti.”
- (21) —*Hawmı, Künhılıw apay? Äyzä qaytayıq. -Haw ǵına. Üziñ dıñ İřtär nisñk?* (EDT 536) “ ‘- İyi misin, Künhılıw abla? Haydi dönelim.’ ‘- İyice. Senin işler nasıl?’
- (22) *Yalanbikä- Hawǵına tırahıǵız mı, balaqayzar.* (KB 30)
 “Yalanbike- İyice misiniz çocuklar?”

iřän ve haw kelimelerinin oluşturduğu ikilemelerle kurulanlar

iřän ve *haw* kelimelerinin biraraya gelerek oluşturduğu kalıp sözler bu kelimelerin farklı ek ve soru kelimeleri ile oluşturduğu soru cümleleri ile meydana gelir.

• *İşän-hawmı?* “İyi mi?”, *İşän-haw ğınahıymı?* “İyice misiniz?”, *İşänlikmi-hawlıqmı?* “İyi misiniz?”, *İşän-hawlıqmı?* “İyi misin?, Nasılsın?” *İşänlik-hawlıqmı?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”, *İşänlik-hawlıq nisığıräk?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”, *İşän-haw yäşähıymı?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”

- (23) -“*İyİ, zindandan bİrİnsİ xat. -Nizär yaza? İşän-hawmı üzi?* (İAE 31) “Evet, Zindandan birinci mektup. – Ne yazıyor? Kendisi iyi miymiş?”
- (24) —*İşän-haw ğınahıymı, äbİkäy?* (KKTY 20) “- İyi misin, nine?”
- (25) -*Yä, nisİk, işän-haw ğına kayttıymı? — tinİ lä yänä aştan ğına İlyastıy küzzärİnä baqtı.* (KKTY 20) “ ‘Ya, nasıl, sağ salım döndün mü?’ dedi ve yine alttan alttan İlyas’ın gözlerine baktı.”
- (26) -*İşän-haw ğına kildİğİzmİ? Min äli ğınä İş mİnän sıqqaynım, — tinİ* (BA 77) “-Sağ salım geldiniz mi? Ben yine işe gitmişim.”
- (27) -*Atayıy işän-haw ğına tūramı? Hinİy tİğİ dusıy Bikmurzin bit äli, qayttımı?* (BA 110) “- Baban iyi mi? Senin öteki dostun Bikmurzin de döndü mü?”
- (28) —*Eyzük, Mirsäy ağay, türzän uz. İşän-haw ğına yürİyhİymİ? — tinİm. ??* “- Haydi, Mirsey ağabey, başköşeye geç. İyi misin dedim.”
- (29) -*İşänlikmi-hawlıqmı, äzäm zattarı?* (KB 7) “İyi misiniz millet!”
- (30) —*İşänlik-hawlıqmı, Müğlifä apay? — tip tawış birzi ir.* (AT 136) “İyi misiniz, Müğlife abla?- diye ses verdi adam.”
- (31) - *Atahı, tim, niñä ũzaqlanıy?.. E, Müğlifä apay, işänlik-hawlıq nisığıräk?* (AT 137) “Babası diyorum, niye durdun? E, Müğlife abla, iyi misiniz?”
- (32) «*Ultrı, Müğällim ağay, — ti, — Küptän kürİşkän yuq. İşänlikmi, hawlıqmı, yürıt-qura imİnmİ? Qartaytmaymı? Yİngä kİşİ işän-hawmı? — ti. — hinİy tİğİ yİğİ ni İsläy äli?*» ti. (BA 4) “Otur öğretmen ağabey, demiş – Çoktandır görüşmedik. Nasılsın, evin yurdun iyi mi?”
- (33) *Yanı isul Mäsämix, işän-haw yäşähıymı!* (T 275) “Yeni tarz Mesemih, iyi yaşıyor musunuz? (Nasılsınız?)”

- (34) *İmñ-aman ğına yäşäyhǵıznı? İşün-hawlıqmı?.. Eyzäğǵız yürtüǵızğa bäräkät tǵäyik. (Amin tütalar) (DHK 25) “Sağlıklı mısınız? İyi misiniz? Haydi, yurdumuza bereket diliyoruz. (Amin diyorlar)”*
- (35) *Tayxan Yanbayıwıç. Yä-yä, nisik barıp qayttıñ? Nisik qarşı aldılar? İşün-hawzarmı? (DHK 162) “ Tayhan Yanbeyeviç. Hey hey nasıl döndün? Nasıl karşıladılar? İyiler mi?”*
- (36) *-Yä, inäy, ni xäldä yäşäyhǵıznı?—tip, başına kilgän üsraqlı hürawzı birzi, irkä yılmayıp. — İşün-hawlıqmı? (EDT 84) “ Hey, nine, nasılsınız?” diye aklıma gelen ilk soruyu sordu nazlı çocuk gülümseyerek. ‘Nasılsınız?’ ”*

***imñ* kelimesi ile oluşanlar**

Başkurt Türkçesinde *imñ* kelimesi de hatır sorma kalıp sözü olarak kullanılmaktadır.

- *İmñmi?* “İyi mi, Nasıl?”

- (37) *Emir- Hawmılıǵız, hılıwa qız, qustular. Yürtüǵızğa imñlik tǵäyım. Bala- sağa, mal-tıwar imñmi? (KB 76) “Emir- Merhaba güzel kızlar, kardeşler. Memleketinize esenlik diliyorum. Çoluk çocuk mal mülk iyi mi?”*

***aman* kelimesinin *ışün* ve *imñ* kelimeleri ile oluşturduğu ikilemelerle kurulanlar**

Başkurt Türkçesinde *ışün* ve *imñ* kelimeleri tek başlarına hatır sorma kalıp sözü olarak kullanılabilirken, *aman* kelimesi tek başına hatır sorma kalıp sözü olarak kullanılmamaktadır. Ancak *aman* kelimesinin bu iki kelime ile birlikte oluşturduğu ikilemelerin bulunduğu cümleler hatır sorma kalıp sözleri oluşturabilmiştir.

- *İşün-aman mı?* “İyi mi?, Nasıl?”, *İşün-aman ğına yürüp qayttıñmı?* “Sağ salim döndünüz mü?”, *İmñ-amanmı?* “İyi mi, Nasıl?”

- (38) *—Ni xäl, ulım, işün-aman ğına yürüp qayttıñmı? — tip kilip kürıştı ul. (Yİ 190) “Nasıl, oğlum, sağ salım döndün mü?” diye sordu.”*
- (39) *— Miñhılıw apay xäbärzi ikñsığä bürzü. — Mixail imñ-amanmı? (T 202) “- Minhılıw abla haberi diğerine çevirdi. ‘Mihail iyi mi?’”*

- (40) —*Dünya bütünläy ük räximhİZ tügİl. Agayñ imñ amanmı?* (K 362)
“Dünya tamamen acımasız değil. Abin iyi mi?”

arıw kelimesi ile oluşunlar

Başkurt Türkçesinde “iyi” anlamına gelen *arıw* kelimesi ile kurulan hatır sorma kalıp sözleri de yine soru formunda meydana gelmiştir.

- *Arıwmı?* “İyi mi?, Nasıl?”, *Arıwmıhıgız äli?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”, *Arıw kildġġzmi?* “İyi misiniz?, Nasılsınız?”

- (41) *Esä- Arıwmıhıgız äli, Qanbaba. BİZ qışqa äzirlänäbİZ.* (KB 13)
“Anne ‘iyi misiniz Kanbaba. Biz kışa hazırlanıyoruz.”
- (42) *Ülü kütüwsİ. Arıwmı, qärİndäş, qayza yul tüttün?* (KB 99) “Büyük bekle, nasılsın kardeş, ne tarafa gidiyorsun?”
- (43) *Elİ arıwmıhıgız balalar?* (AT 58) “Nasılsınız çocuklar?”

şep kelimesi ile oluşunlar

Hatır sorma kalıp sözlerinden bir kısmı da *şep* “iyi” kelimesi ile yapılmaktadır. Kelimenin farklı şahıslarda ve farklı soru biçimlerinde oluşturduğu kalıp sözler Başkurt Türkçesinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

- *Şäpmİ?* “İyi misiniz?”, *Şäptärmİ?* “İyiler mi?, Nasıllar?”, *Şäpmİhıgız* “İyi misiniz?”, *Şäp kildġġzmi?* “İyi misiniz?” *Xäldärİñ şepmİ?* “İyi misiniz?, Nasıl gidiyor?”

- (44) *Räsim: - Hawmı, brat, xäldärİñ şäpmİ?* (KB 99) “Resim ‘Merhaba kardeş, iyi misin?”
- (45) *Malay (kilİp inä). İy, şäpmİ qızıqay, qayza kittİñ?* (KB 99) “Malay (içeri girer). ‘Ey, nasılsın güzel kız, nereye gittin?”
- (46) *İslamgöl:- Yä, İştär şäpmİ hılıw?* (HT 4) “İslamgul: ‘Hey işler iyi mi güzel kız?”
- (47) —*Yġİttär, xäldär şäp bit, İhmm, bİräy nämä uylaşayıq İhmm...* (KR 225) “ – Yiğitler, durumlar iyi, hımm, bir şeyler düşünelim hımm...”
- (48) —*Bala-sağan, kilñ şäptärmİ?* — *Qarsıq xäl bİşİwİñ dawam ittİ.* (T 278) “ ‘Çoluk çocuk, gelinin iyiler mi?’ Karsık hâl hatır sormaya devam etti.

- (49) — *Şäpmiŋ yŋgä. -Min indŋ, min... İŋänmiŋ?* (NM 335) “- İyi mi yenge? ‘Benim ben, İyi mi?’”

ni soru kelimesi ve xäl kelimesinin birlikte kullanılmasıyla oluşular

Başkurt Türkçesinde hatır sorma kalıp sözleri içerisinde *ni* soru kelimesi ve *xäl* kelimesi bir araya gelerek hatır sorma kalıp sözleri meydana getirirler ve bunların sayısı oldukça fazladır.

• *Ni xäl?* “Nasılsın?”, *Ni xäldähŋ?* “Nasılsın?”, *Ni xäldärzä gñä?* “Nasılsın?”, *Ni xäldä äli?* “Nasılsın?”, *Ni xäldä yaşähgiz?* “Nasılsınız, Nasıl yaşıyorsunuz?”, *Ni xäl yürüş?* “Nasılsınız?”, *Ni xäldä yürüy ikän?* “Nasılsınız?”, *Ni xäldär bar ikän?* “Nasılsınız?”, *Ni xäldä gñä yaşöp yatar ikän?* “Nasılsınız?”, *Ni xäldä huŋ äli?* “Nasılsınız?”, *Ni xäldä huŋ?* “Nasılsınız?”, *Üzŋ ni xäldä?* “Sen nasılsın?”, *Ni xäldär bar?* “Nasılsın?”

- (50) *Şul saq futbül uynap yürügän malayzarzŋ tubı Säğizä äbŋ aldına kilŋ tüşkän. Ni xäl, kürşŋ? — tigän tup äbŋgä. Xäl şäptän tügŋ. Arıp, xäl bütüp qayta almay ultıram, — tigän zarlanıp Säğizä äbŋ. (KR 379)* “O zaman futbol oynayan çocukların topu Segize ninenin önüne düştü. ‘Nasılsın komşu?’ demiş top nineye. ‘Halim iyi değil. Yorgun, gücüm bitmiş şekilde oturuyorum’ demiş Segize nine yakınarak.”

- (51) *Qırmsqalı yğŋŋ Bärüdin unı yulda ūsratıp: — Nixäl, yaqtaş? — tip huranı. (KR 55)* “Kırmıskalı yiğiti Bezrettin onunla yolda karşılaşılıp ‘Nasılsın arkadaş?’ diye sordu.”

- (52) - *Üzŋ ni xäldähŋ, Eliä qızım? Häybät kñä. (AT 108)* “‘Sen ne durumdasın Eliye kızım?’ ‘İyice.’”

- (53) *Yğŋ. Hawmıhıgız, Mäskäy äbŋ? Ni xäldärzä gñä yaşöp yatahıgız? Mäskäy. Arıwbız, arıwbız, balaqayım. (AT 281)* “Yiğit ‘İyi misiniz Meskey nine? Nasıl yaşıyorsunuz? Meskey: ‘İyiyiz, iyiyiz yavrucuğum.’”

- (54) —*Künyuxtan işittim... Yä, hüylä, ni xäldär unda? Malay yuqmı äli? (M 133)* “Kunyuhtan işittim... Hey, söyle nasıl o? Çocuk yok mu hâlâ?”

- (55) *Şmsiä yŋgä. şäpmiŋ? -Arıw gına äli, üzŋ ni xäl yürüş? (U 362)* “‘Semsie yenge iyi mi?’ ‘İyice, sen nasılsın?’”

- (56) *Kürşäärzä ni xäldär bar ikän?* (Sığa.) (KB 91) “Komşular nasıl?”
- (57) *Tuqta äli... Atayıñ awırıy tip işkänim, ni xäldä?*— (NM 205)
“Dur hele... Baban hasta diye duymuştum, nasıl?”
- (58) - *Ulıñ ni xäldä äli, kilin? Arıwlanamı? ...* (Uİ 116) “‘Oğlun nasıl acaba gelin? Dinlendi mi? ...”

nisik soru kelimesinin kullanılmasıyla oluşanlar

Başkurt Türkçesinde *nisik* soru kelimesi de hatır sorma kalıp sözleri oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde ‘Nasılsın?’, ‘Nasılsınız?’ ya da ‘Haliniz nasıl?’ gibi kalıp sözleri karşılayacak çeşitli kalıp sözler aşağıdaki gibidir.

• *Hız nisik yaşayhız?* “Nasılsın?”, *Üzñ nisik yaşayhñ?* “Nasılsın?”, *Hawlıgıgız nisik?* “Sağlığınız nasıl?”, *Xäldärğiz nisik?* “Nasılsın?”, *Xäldärğiz nisik huñ?* “Nasılsınız?”, *Xäl nisik?* “Nasılsın?”, *Xäldär nisik?* “Nasılsın?”, *Xäldärñ nisik?* “Nasılsın?”, *Xälğiz nisik?* “Nasılsınız?”, *Xälñ nisik?* “Nasılsın?”, *Xäl nisik?* “O nasıl?”, *Üzñ nisik?* “Nasılsın?”, *Üzñdñ xäldärñ nisik?* “Nasılsın?”, *Xäl-äxwälñ nisik?* “Nasılsınız?”, *Nisik üzizñ?* “Nasılsın?”, *Nisik äli unıñ xäl?* “Nasıl o?”, *Nisik yaşargä?* “Nasılsın?”

- (59) —*Xäldärñ nisik?* *Bna küs hunaşırğa kildim äli, nisik bulır.* (KR 50) “‘Nasılsın?’ İşte, gücümü denemeye geldim, nasıl olur.”
- (60) -*Xäldärğiz nisik huñ?* — *tip hüranıñ min dä unan.* (BA 62) “‘Nasılsınız?’ diye sordum ben de ona.”
- (61) —*Xäldär nisik, müsafir?* —*Zarlanğan yuq, xürmätli Qarğa...* (AT 138) “‘Nasılsın?’ misafir? Kötü bir durum yok hürmetli Karga...”
- (62) *E Emilä: «Xälñ nisik?»* — *tip tä hüramayınsa ütkärñ ybärñmi malayza?* (SPK 14) “Ee Emile: ‘Nasılsın?’ diye sormayınca sinirlenip kızarmı çocuğu?”
- (63) *Esähil kilip: —Xälñ nisik, balam, qayhı yññ awırta?* — *tip hüraha: —Xälñ häybät, äsäy, bñ yññ dä awırtmay,* — *tip yawap birä.* (Yİ 62) “Annesi gelip: ‘- Durumun nasıl yavrum, neren ağrıyor?’ diye sordu. ‘- Durumum iyi anne, hiçbir yerim ağrımıyor.’ diye cevap verdi.”
- (64) - *Yñgäñdñ xälñ nisik?* - *Häybät.* (MB 347) “-Yengenin durumu nasıl? – İyi.”

- (65) *Žur kışi bulğanıñ ikñ! — tip küldü Amişi. — Yä, hawmı? Hinı lä kürir küñ bar ikän! - Min arıw gına. Üzñ nisñk?* (BR 447) “Büyük adamsın ya! diye güldü Amişi. –Hey, iyi mi? Seni bu gün göreceğim varmış! Ben kötüyüm, sen nasılsın?”
- (66) *Sanitar mñän haqaltay karawatqa yaqınlaştı. —Yä, xäldär nisñk? — Haqaltay şulay tip hüranı. (SPK 93)* “Senatör ile sakalı karyolaya yakınlaştılar. ‘Hey, nasılsın?’ diye sordu sakallı.”
- (67) *-Hawgınahıgızımı, kürşil hawbız! Üzñ nisñk. (KR 219)* “ ‘İyi misiniz komşu?’ ‘İyiyiz’ ‘Nasılsınız?’”
- (68) —*Şunan, Nārisä, xäldär nisñk? — tip hūrağan buldı. (T 46)* “Sonra Nerise ‘Nasılsın?’ diye sordu.”
- (69) *- Buranşın, xäl nisñk? — Mädsästra uğa familiyahı mñän üñdäştı. (UYT 489)* “ ‘Buranşın, nasılsın?’ hemşire ona soyismi ile seslendi.”
- (70) *Nisñk unda hızzñ xäldär? — tı. (UYT 381)* “ ‘Nasılsınız?’ der.”
- (71) *İyİ, Sabiryän bıway... - Täwläp Mälik tırİlä. - Xälñ nisñk, bıway? - Arıw. (U 497)* “Evet Sabiryen dede.. İlk önce Melik canlandı. ‘Nasılsın dede?’ ‘İyi’”
- (72) *Xäl-äxwälñ nisñk? - tip İzäp üsün bilİştı Rāşizä. (U 199)* “Nasılsın diye .... İçin sordu Reşize.”
- (73) *Ağay, xälğiz nisñk? - Arıw, ulım... (U 502)* “ ‘Abi nasılsınız?’ ‘İyi oğlum’”
- (74) —*Nisñk üzüzn? — tip xatta qısqırıp uq yİbärzİxäzİr İştugan (Uİ 211)* “ ‘Nasılsın?’ diye neredeyse bağırdı İştugan.”
- (75) —*Hız tuğandar, miñä Xammat ağayzñ xälİ xaqında hıyläyhğizmi, yuqmı? Nisñk älİ unıñ xälİ? Hawıgırlıqmı? (Uİ 213)* “Siz kardeşler Hammat ağabeyin hakkında bir şeyler söylüyor musunuz söylemiyor musunuz? Nasıl onun durumu? Sağlığı düzeliyor mu?”
- (76) *Wax-wax-wax... Nisñk yäşürgä? (İAE 269)* “Vah, vah, vah... Nasılsın?”

Hatır sorma kalıp sözleri de bağlam içerisinde karşılıklı kullanımı bulunan kalıp sözlerdir. En azından hatrı soran kişi karşısındakinden uygun bir cevap

beklemektedir. Hiç bir cevap verilmemesi veya olumsuz bir cevap verilmesi durumunda yine iletişimin olumsuz devam edeceği anlamına gelmektedir. Başkurt Türkçesinde yukarıda oldukça fazla çeşidi olduğunu tespit ettiğimiz hatır sorma kalıp sözlerinin karşılığında muhatabın da kullandığı kalıp sözler vardır. Bunlar arasında sorulan soruya heybet “iyi”, *arırw* “iyi”, *şap* “iyi”, *işän* “iyi, sağ salım”, *Häybät kñä* “İyice”, *Arırw ğına äli* “İyice”, *Haw ğına* “İyice” gibi olumlu bir karşılık verilebilir. Bununla *Arırw tüğil* “İyi değil.”, *Xäl şäptän tüğil* “Durumlar iyi değil.” Kimi zaman da *Haw-sälämät* “İyi”, *İşän-aman* “İyi, sağ salım”, *İşän-haw* “Sağ salım”, *İşän-hawmın* “İyiyim” gibi ikilemelerle kurulmuş yapılar da karşılık olabilir.

- (77) *Güzäl. Yuq, äsäy, işän-hawmın.* (HT 95) “Güzel ‘Hayır anne, iyiyim.”
- (78) *-Yuq, işän-aman ul.* (K 140) “Hayır, iyi o.”
- (79) —*E-ä-ä, Zülxiä äbñ, hin ikänhñ. Ğailämdä imñlik, barıhı la haw-sälämät! Eyzük türgä, äbñkäy, bına urındıq, ultır!* (T 278) “- E-e-e, Zülhiye nine, sensin. Ailem iyi, hepsi de sağ salım. Hoş geldin nine, işte sandalye otur.”

3. Tanışma Kalıp Sözleri

Her toplumda iki yabancınn tanışması esnasında kullanılan belirli kalıp sözler vardır. Herhangi bir yabancı dil öğrenimi esnasında ilk olarak bu kalıp sözlere başvurulur. Tanışma kavramı birbirini tanımayan iki insanın iletişim ortamında belirli kurallar dâhilinde yakınlaşma ve birbirlerini tanıması anlamına gelir ve daha sonra devam edecek derin ya da yüzeysel bir iletişimin ilk adımıdır. Başkurt Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tanışma kalıp sözlerinde birtakım soru kelimeleri kullanılır.

3.1 Cümle şeklinde olan tanışma kalıp sözleri

Türkiye Türkçesinde tanışma kalıp sözlerinde “ne” soru kelimesi kullanılırken, Başkurt Türkçesinde *kñm* ve *nisñk* soru kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir ve bunlar soru cümlesi olarak gerçekleşir. Yabancı biri ile tanışmanın ilk adımı onun ismini sormakla başlar ardından da onun nereli olduğu gibi bazı bilgilerin sorulmasıyla devam eder. Başkurt Türkçesinde tanışma kalıp sözleri şu şekildedir:

- *İsmñğiz nisñk?* “İsminiz ne?”, *Hizzñ ismñğiz kñm?* “İsminiz ne?”, *İsmñğiz kñm äli?* “İsminiz ne?”, *Hizzñ mñän tanışırğa rüksät itğiz.* “Müsadenizle

tanışabilir miyiz?”, *Hızzıñ familiyağız nisik?* “Soyadınızı lütfeder misiniz?”, *Qayhı il kişññ ğız?* “Nerelisiniz?”

- (80) *İsm ğız nisik?* *Wardğış . Wardğış Şaxbazyan. E hızzıkı? Gülsäsäk (qul birp). Gülsäsäk.* (HT 108) “İsminiz nedir? Vardgis : ‘Vardgis Şahbazyan, ya sizinki? Gülsesek elini uzatarak ‘Gülsesek’...”
- (81) *Babay, ä hızzıñ ism ğız nisik?* (AT 206) “Dede sizin isminiz ne?”
- (82) *Min dä bına haman xätirläy almay türam, ism ğız kım üli?* (Y 135) “Ben de hâlâ hatırlayamıyorum, isminiz nedir?”

İki veya daha fazla kişi arasındaki tanışma eylemi karşılıklı olarak bizzat taraflarca olabileceği gibi kimi zaman da tanıştırılma yoluyla ve yine belirli kalıp sözlerle gerçekleşir. Başkurt Türkçesinde de tanıştırma için belirli kalıp sözler kullanılır:

- *Tanışayıq äli!* “Tanışalım bakalım.”, *Tanış bul* “Tanışın.”, *Tanış bulığız* “Tanışınız.”
- (83) *Tanış bul, Rafail, bılar minñ kurstaştarım häm yaqın duştarım!* (HT 25) “Tanışın Rafail, bunlar benim kurs arkadaşlarım ve yakın dostlarım.”
- (84) *Zülxizä. Tanış bulığız, qızzar, bil minñ şul bırzänbır häm in yaqın tuğanım Züfär!* (HT 55) “Bu nasıl acayip biri. Zülhize Tanışın kızlar bu benim biricik ve en yakın arkadaşım.”
- (85) *Min hinñ Yaqtı yuldağı ikı tuğan qustıñdıñ ulı — İldus bulam. Tanışayıq äli!* (BEB 11) “ Ben senin dünyadaki kardeşinin oğlu İldis’im. Tanışalım bakalım.”

Bir de tanışan veya tanıştırılan kişilerin tanışma eyleminin ardından ifade etmeleri beklenen kalıp sözler vardır. Karşıdaki ile tanışması münasebetiyle memnuniyetini dile getirmek de iletişim ortamında beklenen bir davranış şeklidir. Başkurt Türkçesinde bunun için şu kalıp sözler kullanılmaktadır:

- *Hızzıñ minän tanıştıwğa şatmun.* “Sizinle tanıştığımıza memnun oldum.”, *Tanıştıwıwızğa şat buldım.* “Tanıştığımıza memnun oldum.”, *Min dä şat buldım.* “Ben de memnun oldum.”, *Bil minñ üsün ülü xürmät.* “Bu benim için büyük bir lütf.”, *Hızzı kürip tanıştıwıma bik-bik tä şatmun.* “Sizinle tanıştığımıza çok memnun oldum.”

- (86) —*Hızzı kürp tanışwıma bik-bik tã şatmın!* (M 306) “Sizi görüp tanıştığımıza çok memnun oldum.”

4. Rica Etme Kalıp Sözleri

Rica kavramı söz edimleri ile ilgili olarak dilbilimsel nezaket içerisinde değerlendirilir. Dilbilimsel nezaket (*linguistic politeness*) toplumsal iletişimde kişiler arası statü ve mesafelere, saygı ve dayanışma kurallarına göre muhatap veya muhataplarına uygun bir çerçevede konuşmak anlamına gelir ve iletişim bu uygunluk çerçevesinde kurulmazsa taraflardan biri veya her ikisi kaba olarak değerlendirilir (Holmes 1992: 97). Dildeki nezaketin sınırlarının genişliğinden ve çeşitliliğinden bahseden Leech nezaket ilkesini bildirişimin en temel pragmatik ilkelerinden biri olarak kabul eder (Leech 1983). Rica dilbilimsel nezaket ilkeleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Biz konuşurken farklı türde birçok seçim yaparız. Ne söyleyeceğimizi, nasıl söyleyeceğimizi, hangi türden cümlelerle söyleyeceğimizi, kelimelerimizi vb. seçeriz (Wardhaugh 2010: 274). Brown ve Levinson dilbilimsel nezaketi *pozitif nezaket (positive politeness)*, *negatif nezaket (negative politeness)* ve *örtük nâzakât (off record)* olarak üçe ayırır. Burada pozitif ve negatif olma yakınlık, samimiyet ve mesafeyi ifade eder. Pozitif nezaket aile, akrabalar, arkadaşlar gibi daha çok samimi ortamlarda kullandığı istekler, uyarılar, ihtiyaçlar, şakalar vb., negatif nezaket ise toplum içerisinde daha çok kişiler arası mesafenin bulunduğu durumlarda kullanılan ve daha çok da dolaylı olarak soru cümleleri ile oluşturulan nezaket ifadeleridir. Örtük nezaket ise konuşurken karşındakine sezdirme yoluyla bir takım isteklerini dile getirmesidir (Brown - Levinson 2004: 101, 129, 211). Rica kişinin istekleri doğrultusunda, nezaket kuralları çerçevesinde gerçekleştirdiği bir eylemdir ve Searle'nin sınıflandırmasında yönlendiriciler arasına girmektedir (Searle 2006: 170). Kimi çalışmalarda istek anlam alanı içerisinde ele alınıp değerlendirilmiştir (Aslan 2008: 148). Bu çalışmada ele alınan rica etme kalıp sözleri Brown ve Levinson'ın negatif nezaket türlerine girmektedir ve toplumsal iletişimde kişiler arası ilişkilerde kullanılan türden kalıp sözlerdir. Başkurt Türkçesinde rica ifadesi bulunan kalıp sözler Türkiye Türkçesi ile benzerlik göstermekle birlikte kiplik işaretleyicilerle kurulan rica kalıp sözlerinin varlığı açısından da farklılaşır.

4.1 Cümle şeklinde olan rica etme kalıp sözleri

Kimi zaman kurduğumuz cümleler kendi ifadelerinin dışına çıkarak farklı ifadeler kazanabilir. Bazen bir söz edimiyle onu oluşturan cümle arasında da yapısal açıdan doğrudan bir bağlantı bulunmayabilir (Toklu 2003: 116). Dilde ricaları dile getiren kalıp sözler de bu türden örnekler sunar. Ricayı ifade eden kalıp

sözlerin bir kısmı soru cümleleri ile oluşturulmaktadır ve emir, olasılık, yeterlilik gibi kiplik anlamlarla ifadesini bulur. Genel olarak Türkçede var olan bu durum Başkurt Türkçesi için de geçerlidir.

- Emir kipi işaretleyicilerinin ardından kullanılacak olan *älĭ* kiplik parçacığı veya *zinhar* “lütfen” kiplik kelimesi eklenerek, *ÄytĭġĭZ äĭĭ, zinhar, xäZĭr säġät nisä?* şeklindeki bir cümle ile konuşur tarafından yapılması istenilen şey rica ile dile getirebilir. Dolayısıyla bir takım rica kalıp sözleri bu şekilde oluşur.

(87) *UĭurġĭZ äĭĭ, ulurġĭZ.* (NM 144) “Oturun lütfen, oturun.”

- *Kitsĭ* “Git lütfen.”, *Alsı* “Al lütfen.”, *Kuysı* “Bırak lütfen.”

Başkurt Türkçesinde rica kalıp sözlerinin bir kısmı da yukarıda olduğu gibi morfolojik yolla oluşmuştur. Emir kipi işaretleyicilerinin ardından kullanılan *-sX* kiplik parçacığı bağlam içerisinde karşılıklı söylemde konuşur ve muhatabı arasındaki emir, istek yönündeki ifadeyi nezaket kuralları çerçevesinde yumuşatmakla rica kiplik anlamına yaklaştırır. İstek anlamının emir, rica, yalvarma, öğüt, tavsiye, uyarı gibi kiplik anlamların temelinde var olduğu düşünüldüğünde bu durum daha da netleşmektedir (Aslan 2008: 15, Ersoy 2011: 59).

(88) *Rĕidä: Kitsĭ!.. Zäbirä: İsinmi?* (HT 15) “ Rezide: ‘Git lütfen.’ Zebire: ‘Gerçekten mi?’”

(89) *Aqbuz attı tabırġa yarZam itsĭ miġü!* (AT 280) “ Akbuz atı bulmak için bana yardım et lütfen!”

- *Üĭñäm.* “Rica ediyorum”, *ÜĭñäbĭZ.* “Rica ediyoruz”, *Üĭñĭp hŭrayım.* “Rica ediyorum, yalvarıyorum.”, *Üĭñĭp hŭrayım, zinhar* “Rica ediyorum, yalvarıyorum lütfen.”

ütñ- fiili bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmazken Eski Türkçeden beri özellikle lehçelerde kullanılmaya devam edilmektedir. Başkurt Türkçesinde “yalvarmak, dilemek, rica etmek” (BTH: 693) anlamına gelen fiil, Eski Türkçede *ötün-* şeklindedir ve “pişman etmek, ricada bulunmak, dilemek, arz etmek, büyüklerden bir dilek istemek” (Caferoğlu 1993: 103, Arat 1979: 367, Atalay 1991: 469, Clauson 1972: 62) anlamlarına gelmektedir. Fiil, Maniheizt ve Buddhist Türk metinlerinde, genellikle 1. ve 3. kişi çekimiyle karşımıza çıkmaktadır (Yaylagül 2005: 156). Eski Türkçeden itibaren rica ifadesinde kullanılagelen fiil aynı zamanda yalvarmayı da ifade ettiğinden Başkurt Türkçesinde *ütñĭp hŭra-* şekli de yine rica ve ricanın da ötesinde yalvarma kalıp sözleri meydana getirmiştir. Kimi zaman rica anlamı yine *zinhar* kiplik kelimesi ile de desteklenmektedir.

- (90) *Ütñäm, üzñdï qulğa al, uqıw hălätñdï yuğaltma, zinhar üsñn!* (ASA 109) “Rica ediyorum, aklını başına al, öğrenciliğini bitirme, lütfen.”
- (91) *Kabul itñğïzzi hām yaratıwıgızzı ütñäbïz.* (HT 204) “Kabul etmenizi ve hoşlanmanızı rica ediyoruz.”
- (92) *Bulat. Bulmay. Matñmatik dūrüşlökkä üyrängänmñ min. Gāliyä inäy, ütññp hūrāyım, hïz barıp kilğïz äli unıñ ırğähñä!* (HT 89) “Bulat: ‘Olmaz, matematiği doğru öğrenmiştim. Geliye anne, yalvarıyorum, siz onun yanına gelin.’”
- (93) *Ul hinän ütññp hūrār. Şul mäldä ğñä Aqqüş-qızzan üzñdññ hūrāwıya yawap ala alırhıy.* (AT 280) “O sana yalvarır. O zaman Akkuş kızdan soruna cevap alırsın.”
- (94) *Inyı. Ütññp hūrāyım, zinhar?! Kūpñnisa, Sūrāma da, ütñmä dä, — bulmıy didñm bit!* (DHK 186) “İnci: ‘Yalvarıyorum, lütfen.’ Kūpñnisa: ‘Yalvarma da rica da etme olmaz dedim ya.’”

- *Rūxsät it.* “İzin ver.”, *Rūxsät itğïz.* “İzin veriniz.”

İzin isteme anlam alanı yine isteme anlam alanı ve rica ile bağlantılı bir kiplik anlam olarak kalıp sözler içerisinde de yerini alır. Herhangi bir yöndeki isteğini rica etmek suretiyle izin alarak gerçekleştiren konuşur, bu eylem esnasında kullanacağı kalıp sözleri doğru seçmelidir. Dolayısıyla yine istek, emir, rica, yalvarma, izin şeklinde devam eden anlam zincirinin bir parçası olarak izin isteme, bu çalışmada rica kalıp sözleri içerisinde değerlendirilmiştir. Başkurt Türkçesinde izin isteme için Arapçadan alıntılanan *rūxsät* “izin” kelimesi kullanılmaktadır. Kelimenin meydana getirdiği birleşik fiilin ikinci tekil ve ikinci çoğul şekillerindeki çekimi ile kalıp söz gerçekleşir.

- (95) *Nur. Qūtlayım, Ūksana. Ūbñrgä rūxsät it.* (İAE 35) “Nur: ‘Kutluyorum Oksana. Öpmeme izin ver.’”
- (96) *Aldar. Ağay-ññ, zinhar, şawlaşmağız, bında in ülühü Mulla, miñä unıñ mñññ hūyläşñrgä rūxsät itğïz!..* (HM 152) “Aldar: ‘Abi-kardeş lütfen gürültü yapmayın. Burada en büyük kişi Molla, benim onunla konuşmama izin verin lütfen.’”
- (97) *Rūxsät itğïz. lññniçiy iptäş, buxgaltir iptäş, miñä lä barırğa?* (M 304) “İzin verin lütfen orman müdürü kardeş, muhasebeci kardeş benim de gitmem lazım.”

5. Teşekkür Etme Kalıp Sözlere

Bir dilin ikinci bir dil olarak öğretiminde diğer kalıp sözler kadar teşekkür kalıplarının da yeri ve değeri büyüktür (Özözen 2006: 67). Sadece ikinci bir dil öğretiminde değil o dilin konuşurları arasında nezaket ilkeleri doğrultusunda da son derece önemlidir. Searle'nin söz edimleri sınıflandırmasında teşekkür kalıp sözleri ifade ediciler (*expressives*) içerisinde değerlendirilir. İfade edicilerde konuşur önerme özelliği taşıyan cümlesinde içeriğin doğruluğunu tartışmasız kabul etmektedir (Searle 2006: 170). Başkurt Türkçesindeki teşekkür etme kalıp sözleri şu şekildedir:

5.1 Cümle şeklinde olan teşekkür etme kalıp sözleri

Başkurt Türkçesinde teşekkür ifadesi için özellikle Arapçadan girmiş olan *rāhmāt* “teşekkür” kelimesi kullanılır. Ancak genellikle tek kelime şeklinde veya eksiltili cümle şeklinde oluşan kalıp sözlerde kullanılır. Teşekkür kalıp sözleri de bağlamda karşılıklı kullanılan kalıp sözlerdendir. Zaten teşekkürün kendisi herhangi bir davranış ve söz karşılığında ifadesini bulur. Netice de teşekkür eden konuşur da karşısındakinden bir karşılık alacaktır. Başkurt Türkçesinde teşekkür kalıp sözleri olmasa da teşekkür karşılık olarak nezaket ifade eden kalıp sözler birer cümle formundadır.

- *Rāhmāt äytmähägızzä bula.* “Rica ederim.”, *Min hızzä bik burıslımın.* “Ben size minnettarım.”

(98) *Şunday ilahi färıştä zattu tärbiyäläwıgız, unı miñä büläk itıvıgız üsün hızzıñ alda sikhız burıslımın.* (Yİ 22) “ Bu gibi ilahi melek birini yetiştirdiğiniz ve onu bana hediye ettiğiniz için size gönülden borçluyum.”

5.2 Eksiltili cümle şeklinde olan teşekkür etme kalıp sözleri

Daha önce de belirtildiği üzere Başkurt Türkçesinde teşekkür kalıp sözlerinin bir kısmı eksiltili cümle şeklinde yapılır.

- *Rāhmāt hızzä.* “Teşekkür size.”, *Rāxmät tüşhün üzñä.* “Teşekkürler sana.”, *Hızzä zur rāhmät.* “Size çok teşekkürler.”, *Isın küñıldän rāhmät.* “Size samimî gönülden teşekkür.”

(99) *Artaban hıbay za kitırgä mümkün.—Rāxmät hızzä, duştar, —tinı Nil.* (AT 136) “ ‘Sonra atlı olarak da gitmek mümkün. Teşekkürler size dostlar.’ dedi Nil.”

- (100) —*Räxmät hıǵü, düktür, zur räxmät!* (HM 48) “Teşekkürler size doktor, çok teşekkürler.”
- (101) *Bızzı qabul itkänigız üsün ısın küñıldän rähmät.* (İB) “Bizi kabul ettiğiniz için candan teşekkür ederiz.”

5.3 Tek kelime şeklinde olan teşekkür etme kalıp sözleri

- *Rähmät* “Teşekkür”

Başkurt Türkçesine Arapçadan giren *rähmät* kelimesi Türkiye Türkçesindeki “Teşekkür, teşekkürler” anlamında teşekkür kalıp sözü olarak kullanılır.

- (102) *-Räxmät häybät kähäşigız üsün. Üsraşqanğa tiklīm!* (AT 127) “Teşekkür iyi tavsiyeniz için. Görüşünceye kadar hoşçakalın.”
- (103) *Hay, räxmät, äbıy. İzgı küñıllı bulıp sıqtıy da baha!* (AT 4) “Vay, teşekkürler nine. Aziz gönüllüymüşün.”
- (104) *Räxmät, izgı Baba! Mıñ-mıñ räxmät. Täñrı üzigızzı haqlay kürhın.* (KB 12) “Teşekkürler aziz baba. Binlerce teşekkür. Allah sizi korusun.”

6. Özür Dileme Kalıp Sözleri

İnsanlar kimi zaman bilinçli kimi zaman ise bilinçsiz olarak çevresinde bulunan ailesini, arkadaşlarını, tanıdıklarını yani iletişim içerisinde bulunduğu kişileri yanlış söz ve davranışlarla kırıp incitebilirler. İletişim ortamında böyle bir durum meydana geldiğinde toplumsal olarak ve iletişimin olumlu yönde devamı açısından taraflardan beklenen, özellikle kabahatli olanın yaptığı yanlış söz ve davranışlarıyla gidermesi yani özür dilemesidir. Özür dileme gerçekleşmez ise taraflar arasındaki ilişki bozulacak ve iletişim kopma noktasına gelecek ya da tamamen kopacaktır. Bu açıdan özür dileme eylemi insanî ilişkiler açısından son derece önemli ve yeri geldiğinde gereklidir. Özür dileme kalıp sözleri bağlam içerisinde karşılıklı kullanım ve yerindelik koşulları gerektirir. Ancak toplumsal iletişimde kimi zaman herhangi bir yanlış ve suç olmadan da örneğin sadece bir kapıdan geçmek için karşılaştığı muhatabına konuşur “Affedersiniz” diyerek özür dileme kalıp sözlerinden birini kullanabilmektedir. Başkurt Türkçesinde yapısal olarak özür dileme kalıp sözleri cümle şeklinde ve tek kelime olarak kullanılmaktadır.

6.1 Cümle şeklinde olan özür dileme kalıp sözleri

- *Gäfü it.* “Affet.”, *Gäfü itğİZ.* “Affedersiniz.”, *Gäfü ütñäm.* “Özür dilerim.”, *Gäfü ütñäbİZ.* “Özür dileriz.”, *KisİğİZ.* “Affedersiniz.”, *Bik yäl* “Çok üzgünüm.”

Başkurt Türkçesinde Arapçadan alıntılanan *gäfü* “aff” kelimesi özür dileme kalıp sözlerinde kullanılmıştır. Kelimenin kullanıldığı yapılar affin karşdakinden istenmesinden hareketle ikinci teklik ve ikinci çokluk şahıslarda kullanılmaktadır. Yine aynı kelimenin *ütñ* ile oluşturduğu kalıplarda ise bu defa özrün karşdakinden dileniyor olmasından hareketle birinci teklik ve birinci çokluk şahıslarda kullanıldığı görülmektedir. Özür dileme kalıbı olarak kullanılan diğer bir fiil Başkurt Türkçesinde “sıkıntı çekmek, geçirmek, açırmaq, affetmek, bağışlamak” kelime manalarına gelen *kisİğİw* fiilidir. Fiilin affetmek, bağışlamak anlamı gerçek anlamından çıkmış olmalıdır. Geçmek anlamı zamanla değişmece yoluyla yapılan yanlış, işlenen suçtu geçip, görmezden gelmek anlamına bürünmüş gibi görünmektedir. Başkurt Türkçesinde *yäl*’in kelime anlamı sözlükte “yazık, yazık ki, acınacak şekilde” olarak verilmiştir (BTH 461). Kelimenin bu manalarından hareketle yapı bir özür dileme kalıp sözü olarak kullanıla gelmiştir.

- (105) *Bulat, gäfü it. Min täwäkkällärgä buldım.* (KR 10) “Bulat affet. Ben karar verdim.”
- (106) *Gäfü itğİZ. Ümİrkäyİw, hinİ Apollon Wladimirowiç saqıra. Ümİrkäyİw. Yäl. (Kitä.)* (İAE 30) “Affedersiniz. Ümirkeyiv seni Apollon Vladimiroviç çağırıyor. Ümürkeyiv üzgün. (Gider.)”
- (107) *Kurqma, min yulbaşar tüğİl, min — gäşiq! Gäfü itğİZ..* (M 110) “Korkma ben hırsız değilim, ben aşığım! Affediniz.”
- (108) *Säläm, Ayhılıw, — tinİ ularzıñ üzñin buylıhı. Hawmıhıgız. Gäfü itğİZ, min hİZZİ tanımayım.* (SPK 15) “‘Selam Ayhılıw.’ dedi onların uzun boylusu. ‘Merhaba, Affedersiniz ben sizi tanımıyorum.’”
- (109) — *Gäfü ütñäm, hılıwzarzıñ hılıwı, äli gñä miñä ündäştğİZ tüğİlmİ?* (M 192) “Özür dilerim güzeller güzeli, bana seslendiniz değil mi?”
- (110) *Gäfü ütñäm, iptäş kapitan. Bälänän qütqarzıgız, räxmät.* (İAE 98) “Özür dilerim kaptan kardeş. Beni beladan kurtarınız, teşekkürler.”
- (111) *Bala sağımda yarzam itä almağanı üsün qat-qat gäfü ütñdİ* (BEB 155) “Çocukluk çağlarımda yardım etmediği için tekrar tekrar özür diledi.”

- (112) *Hızzān küz yāštārımdı his kñä lä yāşırä almayım, kisırğız..* (HM 160) “Sizden gözyaşlarımı saklayamıyorum, affediniz.”
- (113) *Kisırğız, aılap yıtmänım.* (İAE 206) “Affedersiniz, anlayamadım.”
- (114) *Yä, yä, asıwlanmayım bit, hürayım ğına. Ul... ul... miñä bik yäl, atay.* (AE 179) “Hey, hey sinirlenmiyorum soruyorum sadece. Ben çok üzgünüm baba.”
- (115) *Züfär hinñ tuğanıñ ğına tüğıl, minñ bala saqtağı duşım da. Şuğa kürä lä ul miñä bik yäl.* (HT 45) “ ‘Züfer senin sadece kardeşin değil, benim çocukluk dostum da aynı zamanda. Bunun için ben çok üzgünüm.”

6.2 Tek kelime şeklinde olan özür dileme kalıp sözleri

- *Ġäfü.* “Özür.”

Daha önce de belirtildiği gibi Arapçadan alıntılanan kelime cümle bazında oluşturduğu kalıp sözlerden hareketle ve aslında *Ġäfü ütñäm.* kalıp sözünden eksilerek tek kelimeye düşmüş bir kalıp ifadedir. Yapısal olarak eksiltile olmakla beraber kelime kökünün tek başına kullanılmasından dolayı bu başlık altında incelenmiştir.

- (116) *Min bılay za här saq qızmasa. Al äli qulıdı!.. Maksim .Ġäfü, duşqay, ğäfü.* (HT 224) “ ‘Ben her zaman böyle sarhoşum. Çek hele elini.’ Maksim: ‘Özür dostum özür.’”

7. Onaylama, Kabul Kalıp Sözleri

Onaylama, kabul kalıp sözleri de yine ifade edici söz edimleri türlerindedir. Kişi karşısındakinin söz ve davranışlarına onay verdiğini bu türden kalıp sözlerle göstermektedir. Bazen de iddia edilen bir olay ya da durumun ardından ya da yanlış bir ifadenin düzeltilmesi sonrasında da kullanılabilirler. Başkurt Türkçesinde kullanılan onaylama, kabul kalıp sözleri yapısal olarak cümle şeklinde, eksiltile cümle şeklinde ve tek kelime şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

7.1 Cümle şeklinde olan onaylama, kabul kalıp sözleri

- *Bik häybät.* “Tamam”, *Rizamın* “Kabul ediyorum.” *Miñä barıbır.* “Bana göre hava hoş, benim için hepsi bir.” *Min qarşı tüğıl.* “Benim için uygun.”

Bütün dillerde belki de en çok kullanım alanına sahip olan onaylama sözü “tamam” dır. Karşısındakinin söylediğini ya da yaptığını onaylamak iletişim ortamında kişiler arası ilişkinin olumlu seyri açısından önem arz eder. Ancak elbette her

zaman onay mümkün değildir. Başkurt Türkçesinde onaylama, kabul kalıp sözlerinin ilkinin *häybät* “iyi, güzel, harika” sözünün oluşturduğu dikkat çekmektedir. Yine anlam bağı içerisinde karşdakinin yaptıklarını ya da sözlerini onaylayacak kişi, beğenilerine dayanarak bunu yapacaktır. *Minä barıbır* kalıp sözü ise konuşurun onayını göstermekle birlikte kendisi için durumun pek değişmediğini de ifade etmektedir. Yani bir kabul vardır ancak yüzde yüz tatmin edici bir kabul değildir.

- (117) *İrıkäyziñ yüräğnä yılı tulqın yügırzi: «Bıl inälmäs, bik häybät — tizıräk alırmın qısaqqa. (T 218) “İrikey’in yüreğine serin rüzgar esti: ‘Bu razı olmaz tamam hemen alırım kucağa.’”*
- (118) —*ıı — tinı malay, başın hılkıp.—Eläyhän, bik häybät, hin xäzır şunda bar. (M 14) “Tamam, dedi çocuk başını sallayıp: ‘Öyleyse tamam, sen şimdi git.’”*
- (119) *Gäwhär- Eyi, Yängälim, min hinñ mınän utqa la, hıwğa la inırgä rizamin. (KB 38) “Gevher: ‘Evet Yengelim ben seninle ateşe de suya da gelmeye razıyım.’”*
- (120) —*Min dä işmännım. Kım uynaha la, miğä barıbır. (T 188) “Ben de duymadım, Kim oynarsa oynasın bana göre hava hoş.”*
- (121) *Min qarşı tüğıl. Yahağız. (İAE 142) “Ben karşı değilim, yapın.”*

7.2 Eksilteli cümle şeklinde olan onaylama, kabul kalıp sözleri

- *Qänäğätlänw mınän.* “Memnuniyetle.”

Söz konusu kalıp söz karşısındakine onay veren konuşurun bunu son derece memnun bir şekilde yaptığının göstergesidir. Yapı, anlama dayanarak “Memnuniyetle kabul ediyorum” gibi bir cümleden eksilmiştir. Ancak bu kalıp söz Başkurt Türkçesi konuşma kılavuzlarında yer almakla birlikte taranan eserlerde örneğine rastlanamamıştır.

7.3 Tek kelime şeklinde olan onaylama, kabul kalıp sözleri

- *ıı*“Evet”, *ıı şul* “Evet”, *ıı bit* “Evet”, *ıı bit äli*“Evet”, *Xup!* “Tamam”, *Xup, ulayha* “Tamam öyleyse”, *Bik xup* “Tamam, çok iyi”, *Bik yaqşı* “Tamam, çok iyi”, *Xup-xup!* “Tamam, evet”, *Yaray* “Olur, peki, kabul” , *Dürüş* “Doğru”, *Älbittä* “Elbette”, *o’käy* “Tamam”.

Başkurt Türkçesinde tek kelime ile oluşan onaylama, kabul kalıp sözleri oldukça çeşitlidir. Bunların bir kısmında *bit*, *äli* gibi pekiştirme kiplik parçacıkları

kullanılmıştır. Bazen de *Xup-xup* kalıp sözünde olduğu gibi tekrar yoluyla pekiştirme yapılmıştır. Örneğine az rastlanmakla birlikte *o'kăy* gibi İngilizceden de onaylama kalıp sözlerinin alıntılanması dikkat çekicidir. Elbette İngilizcenin yanında kimi zaman Rusça kalıp sözlerine de rastlanmaktadır. Ancak burada bunlara yer verilmeyişinin nedeni Başkurt Türkçesi içerisinde sadece kalıp söz olarak değil kelime, kelime grubu ve hatta cümle bazında kod kaydırımı yoluyla Rusça alıntılmalara rastlanıyor olması ve bunun İngilizceye göre daha yoğunlukta bulunmasıdır.

- (122) — *İyİ şunan başlağız — tip qñwätlänİ uqıtıwı. (ASA 23) “Tamam şundan başlayın diye onayladı öğretmen.”*
- (123) *Qaytañıñı? — tim. — İyİ şul, balam, dūrüş äytähñ. (T 66) “‘Dönüyor musun?’ dedim. ‘Evet öyle, yavrum doğru söylüyorsun.’”*
- (124) *Täwzä «Üfü», «Üfü» tinläär, unan familiyahın hüranılar, İyİ İyİ min, tigäs, trubkanı halırğa quştılar. (S 157) “Önce, Ufa, Ufa dediler, sonra soyismi sordular, tamam, tamam ben deyince pipo sunmaya koştular.”*
- (125) — *Hin miñä hüz birgänñdİ ünüttüñmü?— Ey, İyİ bit äli! — Xälit qulın hiltäp quyzı. (SPK 133) “Sen bana söz verdiğini unuttun mu? ‘Ay, evet öyle!’ Halit elini salladı.”*
- (126) — *Xup, ulayha... Üzaqlamay sentyabr başı la yñä, stena gäziti sırgarganda häybät bulır inİ” (ASA 56) “Tamam öyleyse, çok geçmeden Eylül başı gelir, duvar gazetesi çıkardığımızda iyi olurdu.”*
- (127) *Niyaz ulımdıñ yañı duşı İriktñ äsähi ikän, bik yaqşı, bik xup. (T 250) “Oğlum Niyaz’ın yeni dostu İrik’in annesiymiş, çok iyi, çok iyi.”*
- (128) *Min tñnyaqqa İşkä kitirgä niyätlänñm bit äli, duş kişİ. İsmägil . Bik xup, bik izgi niät. (HT 159) “Ben kuzeye işe gitmey niyetlendim tabi, arkadaş. İsmail: ‘Çok iyi, çok güzel bir niyet.’”*
- (129) *Läylä (üşäldİ iki qullap tartıp). Buldımı? Üşülay tamanmı? İsmägil . Xup, bik xup! (HT 162) “Leyle (Masaya iki eliyle çekip) ‘Oldu mu? Şimdi uygun mu? İsmail: ‘Tamam, çok iyi!’”*
- (130) *Yäş Räsix. Küzgä yğırmi ikim tula.*

- (131) *Xäsän . Xup. Tıp-tıwäl higız yıldan tuy.* (İAE 287) “Genç Resih: ‘Sonbahara yirmi ikim doluyor.’ Hesen: ‘Tamam, tam tamına sekiz yıl sonra düğün...”
- (132) *Aqsura (Şigayza kişätip). Bil — qurqınıs kişİ! Tuqta, Şigay! Şigay. Yaqşı. Xup...* (DHK 221) “Aksura (Şigay’ı tembihleyip) ‘Bu korkunç bir kişi! Bekle Şigay Şigay. İyi, tamam.”
- (133) *İt. Min xuja İzläyım. Minİ üzñjä alsı. Ayrıw. Xup! Eyzä minİñ mınän! (Kitälär.)* (HM 121) “Köpek: ‘Ben sahip arıyorum, beni al.’ Ayı: ‘Tamam! Haydi benimle gel. (Giderler).”
- (134) *Yawaplı iptäş: — Xup, xup, — tip bütähñ dä bik yıdı itip qarap sıqtı la, iñ huñğı bitkä yıkäs, kinät şarqıldap külüp yİbärzİ.* (M 50) “Sorumlu arkadaş: ‘Tamam tamam deyip hepsini de bitirip çıktı ve en sonuncu sayfaya gelince şiddetli bir kahkaha attı.”
- (135) — *Xup, tuğanım, xup! — tinİ lä Kasım, xäzİr indİ qustıhın üzİ qısaqlap aldı.* (M 54) “Tamam kardeşim tamam dedi ve Kasım kardeşini kucakladı.”
- (136) *Yaray, yaray, min hiñä asıwlanmayım.* (TAT 411) “Tamam, tamam ben sana sinirlenmiyorum.”
- (137) *Emir- Dürüg hinİñ läzzätli aşındı min dä ünütasaq tüğİlmñ.* (KB 77) “Emir: ‘Doğru, senin lezzetli yemeklerini ben de unutacak değilim.”
- (138) *Elbittä, yaratam.* (HT 93) “Elbette seviyorum.”
- (139) *Räsım. Bırsülma, äsäy, bütähİlä o'küy bulır. (İşkä ütälär.)* (HT 206) “Resim: ‘Kızma anne hepsine de tamamdır.’ (İçeriye girerler.)”

Kimi zaman da onaylama, kabul kalıp sözleri Başkurt Türkçesinde karşıdakinden onay bekler şekilde soru cümlesi olarak kullanılmaktadır. *İyİ? İyİ bit?* kalıp sözleri buna örnektir. Söz konusu kullanım bağlamda iletişimin yönü açısından dikkat çekicidir. Aşağıdaki örneklerde bu kalıp sözler “Evet, tamam” anlamında kabulü değil, “Öyle mi?” anlamında soru yoluyla karşıyından onay beklemeyi ifade etmektedirler.

- (140) *Tuqta äli, Züfär, hin nisİk bılay tiz äylänİp qayttıñ huñ? Züfär . Üzİñ bıİrgä tıyışhıñ. Zülxizä , hağındırza, İyİ?* (HT 13) “Dur hele Züfer

sen nasıl bu kadar çabuk döndün? Züfer: ‘Sen bilmelisin’ Zülhize: ‘Özledin, değil mi?’”

- (141) *Timäk, üyübüz qütlü wä bäräkätİ bula!.. İyİ bit, Gülläriyä?* (DHK 59) “Demek evimiz kutlu ve bereketli olacak! Öyle mi Gülleriye?”
- (142) — *Kışkäy şişmä, min bİldİm, hinİj hıwıjı İşİp, kişİär räxätlänä. İyİ bit?* (HM 4) “Küçük pınar ben geldim senin suyunu içip insanlar rahatlıyor. Öyle mi?”

8. Reddetme Kalıp Sözleri

İletişim ortamında taraflar arasında onaylama, kabul nasıl mümkünse, elbette reddetme de mümkündür. Kişi karşısındaki veya karşısındakilerin söz ve davranışlarını onaylamıyorsa reddedecektir. Searle’nin sınıflandırmasına göre yine ifade ediciler içerisinde yer alan reddetme kalıp sözleri Başkurt Türkçesinde cümle, eksiltili cümle ve tek kelime şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

8.1 Cümle şeklinde olan reddetme kalıp sözleri

Başkurt Türkçesinde reddetme için kullanılan cümle şeklindeki kalıp sözler şu şekildedir:

- *Gäfü itİğİz, minän bulmay* “Affedersiniz ben yapamam.”, *Bil mümkün tügİl.* “Bu mümkün değil.”, *Rızalıgım yuq* “Razı değilim.”

- (143) *Atay märxüm işandırıp alday inİ. E minän bulmay.* (Yİ 218) “Baba merhum kandırıp altatırdı. (Affedersiniz) ama ben yapamam.”
- (144) *Rızahıymı? Sayırbikä: Yuq. Rızalıgım yuq.* (DHK 204) “Kabul ediyor musun? Sayırbike: ‘Yok, razı değilim.’”

8.2 Eksiltili cümle şeklinde olan reddetme kalıp sözleri

- *Bİz qarşı.* “Biz karşıyız.”, *Min qarşı* “Ben karşıyım.”, *Yuq, rıza tügİl.* “Hayır, razı değilim.”

- (145) *Yuq! Barıbİr yuq! — tip qısqırzı Emilä, ürhälänİp. — Min qarşı!* (SPK 168) “‘Hayır, hiçbiri olmaz’ diye bağırdı Emile, öfkelenerek. ‘Ben karşıyım.’”

8.3 Tek kelime şeklinde olan reddetme kalıp sözleri

- *Yuq* “Hayır”, *Yaramay* “Olmaz”, *Yuq, yuq* “Hayır, hayır”, *Yuq, räxmät* “Yok, teşekkürler”, *Yuq, ulay tügİl.* “Hayır, öyle değil.”

Başkurt Türkçesinde tek kelime şeklindeki reddetme kalıp sözü *yuq* “Hayır” kimi zaman ikileme şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Kimi zaman da bu tek kelimelik kalıp sözün ardından nezaket gereği yumuşatıcı bir teşekkür gelebilmektedir.

- (146) — *Yuq!.. Yaramay!.. İbäläkäy Haritüş? Ul da bit niq asıqqan. Kütä-kütä arıp ta bütkändır indı.* (HM 38) “Hayır, olmaz. E küçük Haritüş. O da çok kötü sinirleniyor. Bekleye bekleye yorulduk artık.”
- (147) *Muyulbikä- Yuq, yuq! Hin gıl hüź birähñ, tik hüźindä türmayhuñ.* (KB 14) “Muyulbike: ‘Hayır, hayır. Sen daima söz veriyorsun ama sözünde durmuyorsun.”
- (148) *Esä- Yuq, ulay tügıl. Kis hüylärmñ. Vaqıtı ul tügıl.* (KB 7) “Anne ‘Hayır, öyle değil. Akşam söylerim. Şimdi zamanı değil.”

9. Karşılama Kalıp Sözleri

Karşılama kalıp sözleri Türk kültür dairesi içerisinde diğer kalıp sözler kadar ve belki de misafirperver Türk toplumu için onlardan daha da önemli bir yere sahiptir. Kişinin yaşadığı veya o an içinde bulunduğu mekâna gelen konuğu karşılarken söylemesi beklenen sözler vardır. Tıpkı yapması beklenen davranışlar olduğu gibi. Bu durumda gösterilecek davranış örneğinin oturmakta olan kişinin ayağa kalkması en azından vaziyetini düzeltmesi ve “Hoş geldiniz” türünden bir kalıp sözle muhatabını karşılması beklenir. Aksi bir durum iletişimin ve kişiler arası bağın bozulmasına neden olacaktır. Son derece misafirperver bir toplum olarak Başkurt Türkleri de karşılama için gereken önem ve değeri göstermiş, bunun için anlam açısından oldukça kuvvetli kalıp sözler kullanmışlardır. Başkurt Türkçesindeki karşılama kalıp sözleri yapı bakımından cümle ve eksilteli cümle şeklindedir.

9.1 Cümle şeklinde olan karşılama kalıp sözleri

- *Räxim it* “Buyur”, *Räxim itğiz* “Buyurunuz.”, *Uzıgız* “Geçiniz, buyurunuz.”, *Türzän uzıgız* “Buyurun, hoş geldiniz, başköşeye geçiniz.”, *Türzän ütügiz* “Hoş geldiniz.”, *Türgä ultırıgız* “Hoş geldiniz, baş köşeye buyurun.”, *Türzän räxim itğiz*. “Hoş geldiniz, başköşeye buyurun.”, *Xuş kildigiz*. “Hoş geldiniz.”, *Xuş kilähñ* “Hoş geldin.”

Başkurt Türkçesi sözlüğünde “Merhamet, iyilik, teveccüh” (BHT 150) anlamlarına gelen Arapçadan alıntı *räxim* kelimesi bu manalardan hareketle mecazî ifadede lütfetmek anlamı kazanarak “Buyurun, hoş geldiniz” anlamında kalıp söz

olarak kullanılmıştır. Yine saygı ve nezaket çerçevesinde Başkurt Türklerinin misafire verdiği değeri ortaya koyması bakımından *tür* “başköşe” kelimesi ile oluşturulmuş kalıp sözler de dikkat çekicidir. Bu kalıp sözlerin dışında Türkiye Türkçesi ile benzerlik gösteren *Xuş kildığız* kalıp sözü de kullanılmaktadır.

- (149) *Xuş kürähñ ikän, bütä dünyanı urap qayt. Yul asıq. Răxim it.* (BÜY 185) “Güzellikler göresin, bütün dünyayı dolaş, yolun açık, buyur.”
- (150) *Bına üzığızzñ yaratqan bülmägız, răxim itığız, Qütlüguja äfändi.* (NM 83) “İşte sizin beğendiğiniz oda, hoş geldiniz, Kutluguja efendi.”
- (151) *Mäktäp işğıñ kin asıq: răxim itığız!* (ASA 61) “Okulun kapısı ardına kadar açık, hoş geldiniz.”
- (152) *Ul minı asıq yüz mñän qarşılını. — Răxim itığız, uzgız, — tinı.* (BA 49) “O beni güler yüzle karşıladı. ‘Buyurun, geçin’ dedi.”
- (153) *Inyı (Kaznagüldü qarşı alıp). Eyzük, Kaznagül apay. Eyzä, türzün uz. Ultır uşınan.* (DHK 201) “Inyı (Kaznagül’ü karşısına alıp) ‘Haydi, Kaznagül abla, haydi buyur, hoş geldin, şuraya otur.’”
- (154) — *Răxim itığız, răxim itığız.. Türzün uzgız..* (TAT 390) “Hoş geldiniz, hoş geldiniz... Buyurun...”
- (155) — *Eyzägız, balalar, uzgız! Türzün răxim itığız! — tip qarşılını üy xujahı bızzi säskälı qızıl kindır şarşaw mñän bülingän bälakây yaqtan başın tuğıp.* (BEB 54) “Ev sahibi bizi ‘Haydi çocuklar geçin! Hoş geldiniz!’ diyerek çiçekli kırmızı kendir bir çarşaf ile bölünmüş küçücük yerden başını çıkarıp karşıladı.”
- (156) — *Eyzä, türzün uzp ultır, Exmäy qustım, — tinı lä, hürawzarın artaban yawzırırğa tütündü.* (M 312) “ ‘Haydi başköşeye buyur Ehmev kardeşim’ dedi ve sonra sorularını yağdırmaya başladı.”
- (157) — *Äyzä, sisñığız, türgü ultırığız.* (MB 102) “Haydi üzerinizdekileri çıkarın, hoş geldiniz.”
- (158) *"Xuş kildığız tuğandar!* (BÜY 189) “Hoş geldiniz kardeşler.”

9.2 Eksiltili cümle şeklinde olan karşılama kalıp sözleri

- *Türzän* “Buyurun, hoş geldiniz.”, *Kilñwığız mñän* “Hoş geldiniz!”

Başkurt Türkçesinde bu iki kalıp sözden ilki muhtemelen *Türzän räxim it ğıǵız*. “Hoş geldiniz, başköşeye buyurun.” *Türzän ütügıǵız* “Hoş geldiniz.”, *Türzän uzıǵız* “Buyurun, hoş geldiniz, başköşeye geçiniz.” şeklindeki kalıp sözlerden; ikincisi ise *Kilñwıǵız mñän şat buldım* gibi bir cümleden eksiltili olmalıdır.

(159) — *Eyzä, türzän, bına bında üt, yığıt arıslanı*. (M 291) “Haydi buyur, işte burada geç yiğit aslanı.”

(160) — *Bınaǵayış, atlı qazaqtar hımaq... Yägıǵız yä, ultıra halıǵız... türzän*. (M 129) “Hoppala, atlı Kazaklar gibi... Yeyin, ye, oturunuz... Buyurun.”

10. Vedalaşma, Uğurlama Kalıp Sözleri

Birbirinden ayrılan kişilerin birbirlerine karşı ifade ettikleri sözler olan vedalaşma, uğurlama kalıp sözleri de iletişimde oldukça önemlidirler. Karşılaşmalar esnasında verilen selam ve hatır sormalar gibi vedalar da insanlar arası ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini ve devamını sağlayan unsurlardandır. Biri ya da birilerini yolcu etme anlamına gelen uğurlama esnasında da aslında vedalaşma kalıp sözleri kullanılır çünkü her uğurlama bir vedadır aynı zamanda. Başkurt Türkçesinde kalıp sözler içerisinde belki de en zengin ve çeşitli olan kalıp sözler vedalar ve uğurlamalardır. Yapı bakımında cümle şeklinde, eksiltili cümle şeklinde ve tek kelime olarak kullanılanları bulunmaktadır.

10.1 Cümle şeklinde olan vedalaşma, uğurlama kalıp sözleri

Vedalaşma, uğurlama kalıp sözlerinden cümle şeklinde olanlar Başkurt Türkçesinde oldukça çeşitlidir. Bunlar çalışmada kalıp sözü oluşturan temel kelime esasına dayanarak aşağıda şekilde sınıflandırılmıştır.

haw kelimesi ile oluşturulanlar

Selamlaşma ve hatır sorma kalıp sözlerinde olduğu gibi vedalaşma, uğurlama kalıp sözlerinde de *haw* “sağ” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

- *Haw bul* “Güle güle, hoşça kal”, *Haw bulıǵız* “Hoşça kalın.”, *Haw bulıǵız, imñ yürüǵız*, “Hoşça kalın, sağlıklı kalın.”, *Haw bulıp tür* “Hoşça kal.”, *Haw bulıp türüǵız* “Hoşça kalın”, *Xäzıǵä haw bulıp tür* “Yarına kadar hoşça kalın.”, *Xäzıǵä haw bulıǵız* “Şimdilik hoşça kalın.”, *Elğä haw bulıǵız* “O zamana kadar hoşça kalın.”, *Haw-sälämät yürü* “Hoşça kal, sağ salım git.”, *Kürşqängä tiklñ haw bulıǵız* “Görüşünceye kadar hoşça kalın.”, *Kiskä tiklñ haw bulıǵız* “Akşam (görüşünceye) kadar hoşça kalın.”

- (161) —Ni üsün? — Malayzıñ qalın qaştarı üškä süyüldü. -Bılay ğına. **Haw bul.** (AT 96) “-Niçin?’ – Çocuğun kalın kaşları yukarıya dikeldi. – ‘Böyle işte. Hoşça kal.’”
- (162) —Atayım saqıra... — Liliyä, küptängi tanışı mñän xuşlaşqanday, qul bülğay-bülğay atahı ırgähñä yügürzi. — **Haw bul,** Gülsüm apay! (AT 115) “‘Babam çağırıyor...’ Liliye, çok eskiden tanıdığı biriyle vedalaşırçasına el sallaya sallaya babasının yanına koştu. ‘ Hoşça kal, Gülsüm abla!’”
- (163) -Yä, mirza, bızgä xäzir ikñsı yaqqa kitirgä. -Räxmät, Mägdän ağay. Xaris ülatay, **haw bulğız** (AT 8) “- Ya mirza bizim şimdi diğer tarafa gitmemiz gerekiyor. Teşekkür, Megden abi. Haris dede, hoşça kalın.”
- (164) *Qart äsä ulı mñän kilññ üzatqanda: «Haw bulğız, imñ yürüğüz», — tihä, küñññän gñä ular mñän ayırılışırğa mäjbür itkän hugışqa ränyıp qaldı.* “Yaşlı anne oğluyula gelinini gönderirken: ‘Hoşçakalın, sağlıcakla kalın’ dese de gönlünden onu onlarla ayrılmaya mecbur eden savaşa kızdı.”
- (165) —**Haw bulıp türüğüz!** — tinı lä şunda uq gäyıp tä, buldı. (M 71) “Hoşçakalın, dedi ve hemen kayboldu.”
- (166) —Yaray, Qüläxmät duş, xäzırğä haw bulıp tür. Hinñ mñän üzäğıraq bula almawım üsün gäfü ütñäm, bına kütmägändä şundayıraq iş sıgıp tıra... (M 263) “‘Tamam, Külahmet dostum, hoşça kal. Seninle çok fazla kalamadığım için af diliyorum, işte beklenmedik bir iş çıkıyor...”
- (167) —Kilirmñ, his şikhiz kilirmñ. **Xäzırğä haw bulğız!..** (HM 25) “- Gelirim, hiç şüphesiz gelirim. Şimdilik hoşça kalın.”
- (168) *E hız tañ harıhı mñän Säskälı tübäkkä yünälğiz. Hızgä iki künlük yul. Mülkätğizzi kilıp alırhıgız. Elğä haw bulğız!* (KB 8) “E siz şafak vaktinde çiçekli bölgeye doğru yöneliniz. sizin için iki günlük yol. Mallarınızı gelip alırsınız. O zamana kadar hoşça kalın.”
- (169) *Esä. Haw-sälämät yürü.* *Baba. (Qanbaba kitä.) İy, täyrım, ilaw-yalbarıwı işittıñ.* (KB 8) “Anne, Sağ salım git baba (Kanbaba gider) Ey tanrım yalvarış ve yakarışlarımızı duydun.”

- (170) *Yañınan kürşqängä tiklǎm haw bulıǵız! Tınıs yuǵı! Tüşüǵüzzä bızzi kürıǵız!* (T 195) “Yeniden görüşünceye kadar hoşça kalın. İyi geceler. Rüyalarınızda bizi görün.”
- (171) *Anjıla. Yarar, qızzar. Min kitäyım. Kiskä tiklǎm haw bulıǵız. İş küp. Esäyım tız qayturğa quştı.* (KB 70) “Anjila: - Tamam kızlar. Ben gideyim. Akşam (görüşünceye) kadar hoşça kalın. İş çok. Annem erkenden dönmemi emretti.”

bäxil kelimesi ile oluşturulanlar

- *Bäxil bul* “Hoşça kal.”, *Bäxil bulıǵız* “Hoşça kalın.”

Başkurt Türkçesine Farsçadan alıntılanan ve “dileme, isteme” anlamlarına gelen kelime anlam alanını genişletmek suretiyle bir veda kalıp sözü hâline gelmiştir.

- (172) *Bexil bul, Külesbay yenım, xuş, yaqtı dünya!* (M 283) “Hoşça kal Külesbay canım, elveda yalancı dünya.”
- (173) *Başqasa min hızzı küre almam indı, bexil bulıǵız!* — *tip balalar şikilli tatılday-tatılday ilay.* (M 160) “‘Başka zaman sizi göremem, hoşçakalın’ deyip çocuk gibi saçma saçma ağlıyor.”

xuş kelimesi ile oluşturulanlar

Başkurt Türkçesinde Farsça kökenli *xuş* kelimesi, Türkiye Türkçesinde de karşılama ve vedalaşmalarda kullanılan *hoş* kelimesi ile aynı anlama gelir ve Başkurt Türkçesinde birçok vedalaşma, uğurlama kalıp sözünde kullanılmaktadır.

- *Xuş bul*. “Hoşça kal, elveda”, *Xuş bulıǵız*. “Hoşça kalınız.”, *Xuş bulıp tür*. “Hoşça kal.”, *Xuş bulıp türüǵüz*. “Hoşça kal.”, *Xuşıǵız*. “Hoşça kalınız.”, *Xuş-şıǵız*. “Hoşça kalınız.”, *Xuşıǵız xäzıǵä*. “Şimdilik hoşça kalınız.”, *Xäzıǵä xuşıǵız*. “Şimdilik hoşça kalınız.”, *Büǵüǵä xuş*. “Bugünlük hoşça kalın.”, *Elıǵä xuş*. “O zamana kadar hoşça kalın.”, *Yaray xäzıǵä xuş bul*. “Tamam, Şimdilik hoşça kal.”, *Yaray xäzıǵä xuş bulıp tür*. “Tamam, Şimdilik hoşça kal.”, *Kürşkäǵä tiklǎm xuş bul*. “Görüşünceye kadar hoşça kal.”, *Xuş haq bul*. “Güle güle.”

- (174) —*Xuş bul, haw bul, Tıwǵan yışım!* — *tip bır tuqtawhız äsähınñ hüzzın qabatlanı.* (HM 33) “Elveda, hoşça kal doğduğum yerler deyip hiç durmadan annesinin sözlerini tekrarladı.”
- (175) —*İsän-haw yışü, batır.* —*Xuş bulıǵız* (AT 71) “Sağlıcakla kal yiǵit, hoşça kal.”

- (176) — *Nil urınınan türzū. — Xuş bulıp tür, äkiyät ilññ in güzäl säskähî! İrtägä in awır hunaw.* (AT 160) “ Nil yerinden kalktı. ‘Hoşça kal, hikâye şehrinin en güzel çiçeği! Yarın çok zor bir sınav.”
- (177) *Käräkmäy, tüşmähñ, híz uğa minñ unış tıläwımdı äytırhğız. Xuşığız!* (HT 24) “Gerekmez, inmesin, siz ona benim başarılar dilediğimi söylersiniz. Hoşçakalın.”
- (178) *Hawmıhğız häm xuşığız. Poäzğa aşığıam.* (İAE 110) “ Merhaba ve hoşçakalın trene gecikiyorum.”
- (179) *Xuş-şığız. Yuq nämä mññan yuqqa bula şahın, Stüykin.* (İAE 66) “ Yok yere yok oluyor şahın Stoykin.” (EDT 117) “ ‘Hey hoşça kal güzel.. Unutma’ dedi ve hemen koşup karanlığa girip yok oldu.”
- (180) *Xuşığız xäzırgä! (Ğäliänñ qulın qısq, Güzälgä baş iyıp, sıga.)* (HT 19) “ Hoşçakalın şimdilik. (Geliye’nin elini sıkıp, Güzel’e baş sallayıp çıkar.”
- (181) *Xuş, tuğanım, xäzırgä. Minñ bır kışi mññan iş xaqında niqlap hüyläşähim bar äli. Ul kütä türgandır.* (HT 7) “ Şimdilik hoşça kal kardeşim. Benim biriyle iş konusunda önemli bir görüşmem var. O bekliyordur.”
- (182) *Anlaşıla — minñ mññan qaytırğa tılämähğız. Xäzırgä xuşığız!* (HT 20) “Anlaşılan benimle dönmeyi istemiyorsunuz. Hoşçakalın şimdilik.”
- (183) *Yaray, bğüngü xuş, Rafail, minñ iştärim bar äli.* (HT 7) “Tamam, bugünlük hoşçakalın Rafail, benim işlerim var.”
- (184) *Elğä xuş, ulım. — Huñı hüzzärñ äytıw mññan, babay şunda uq yuqqa la sıqtı.* (AT 207) “ ‘O zamana kadar hoşça kal oğlum.’ Son sözlerini söyledikten sonra dede öldü.”
- (185) *Haw bul indı xuş, baxil bul, minñ tıwğan yırım.* (M 424) “Hoşça kal, elveda benim doğduğum yerler.”
- (186) *Kürşkängä tiklım haw bul, Xälimä!.. Minı küt.* (HM 130) “ Görüşünceye kadar hoşça kal Helime. Beni bekle.”

***Xuş* kelimesi ile *haw* ve *işin* kelimelerinin birlikte kullanılmasıyla oluşmalar**

- *Xuş-haw bul*. “Hoşça kal.”, *Xuş-haw bulıgız*. “Hoşça kalın.”, *Xuşıgız, haw bulıgız*. “Hoşça kalın.”, *Xuş, işin bul* “Sağlıcakla kal.”

(187) *Hızgä täwfiq, zihñ, baxıt tılayım. Xäyrlı kistär bulın. Xuş-haw bulıgız!* (KB 65) “Size ahlak, akıl ve mutluluk diliyorum. Hayırlı akşamlar. Hoşçakalın.”

(188) *Balalar. Xuşıgız, haw bulıgız!* (KB 30) “Çocuklar hoşçakalın.

***işin* kelimesi ile oluşturulanlar**

- *İşin türügüz*. “Sağlıcakla kalın.”, *Xuş, işin bul* “Sağlıcakla kal.”, *İşin gñä yürüp, haw qaytıgız*. “Sağ salim dönün.”

(189) *Xuş, apay, işin türügüz* — *tip işikkı bürüldü, ul da ilap yibärñwzän qurqtı, süñki işñı lä unı şulay irkäläy turgaynı bit.* (KKTY 319) “‘Hoşça kal abla sağlıcakla kalın.’ deyip kapıya döndü, o da ağlamaktan korktu çünkü içi coşuyordu.”

(190) *Qızzar: İşin gñä yürüp, haw qaytıgız. Kitähğiz, kitähğiz indı lä quzğalıp.* (TAH 168) “Kızlar: Sağ salim dönün, Gidiyorsunuz, gidiyorsunuz artık

***işin-haw* ikilemesi ile oluşmalar**

işin kelimesi tek başına bir kalıp söz oluştururken *haw* kelimesi ile birlikte yine çeşitli kalıp sözler oluşturabilmiştir.

- *İşin-haw yürügüz*. “Sağlıcakla kalın.”, *İşin-haw bulıgız* “Güle güle.”, *İşin-haw bul*. “Hoşça kal.”, *İşin-haw qaytıp yñğiz*. “Sağ salim dönün.”, *İşin-haw qaytıgız*. “Sağ salim dönün.”, *İşin-haw yürüp qaytıgız*. “Sağ salim dönün.”, *İşin-haw yürüp qaytıgız tılaybız*. “Sağ salim dönmenizi dileriz.” *İşin-haw äylanıp qayt*. “Sağ salim dön.”

(191) *Yaray, işin-haw yürügüz indı..* (KKTY 227) “Tamam sağlıcakla kalın...”

(192) —*Bına, hinñ twğan küññä minän büläk, işin-haw bul, yılı tññdä tuzhın. Yä, kñp qara älı.* (KR 101) “İşte senin doğum günün için hediye, hoşça kal, üzerinde paralansın. Haydi, giy de bir bak.”

- (193) — *Xäyrlī yul, is̄in-haw qaytıp yǎǵǵız!* (T 134) “ Hayırlı yolculuklar, saǵlıcakla gidiniz.”
- (194) *Aqhaqal. İ̄s̄in haw äylänǵ qayt, ulım. Üzñä tiñ duştar ğzlä.* (HM 164) “Aksakal: ‘Saǵ salım dön oğlum. Kendine iyi dostlar edin.’”

İm̄n kelimesi ile oluşturulanlar

- *İm̄n yürü.* “Saǵlıcakla kal.”
- (195) *Bında irkñläp hüyläşip bulamı huñ indī? Yaray, im̄n yürü, Marat, — tip xuşlaşip kitkäs, Wıra İwanūwna kirī bürüldü.* (ÜY 292) “Burada yavaş konuşmak olur mu artık? ‘ Tamam saǵlıcakla kal Marat’ deyip vedalaşınca, Vira İvanovna geri döndü.”

säläm kelimesi ile oluşturulanlar

- *Säläm tapşırım* .“Selam söyle.”, *Säläm tapşırığız* “Selam söyleyin.”, *Minän dä säläm äyt* “Ben de selam söyle.”
- (196) *Hawmuǵıǵız, qızzar! hıǵgä muzıkal säläm tapşırım.* (HT 17) “ Merhaba kızlar. Size müzikal bir selam söyleyin.”
- (197) *Güzäl. Xäyrlī yul hiñä, inäy! Minän dä säläm äyt.* (HT 20) “Güzel: ‘Hayırlı yolculuklar sana anne. Benden de selam söyle.”

Diğer bazı kelimelerle oluşturulanlar

- *Allaǵa tapşırzıq.* “Allaha ısmarladık.”, *İrtägä kürşırbız.* “Yarın görüşürüz.”, *Yañınan kürşäyık äli.* “Yeniden görüşelim.”, *Xäyrlī kistär bulhın.* “Hayırlı geceler.”, *Taǵı la kilǵız.* “Tekrar bekleriz.”, *Taǵı bır kürşırbız äli.* “Yine görüşürüz.”
- (198) *Allaǵa tapşırayıq äli. İşǵıǵdı bikläp yat, Zülxi!* (HT 7) “Allaha ısmarladık. Kapını iyi kapatıp yat Zülhi.”
- (199) *Xäbirä (mñdärñ äzirläp).* *Allaǵa tapşırzıq* (HT 49) “ Hebire (minderini hazırlayıp) ‘Allaha ısmarladık.”
- (200) — *Atayım saqıra. Min kitäyım, — tinī ul, küzzärñ balqıtıp. — Taǵı bır kürşırbız äli.* (AT 221) “ ‘Babam çağırıyor ben gidiyorum’ dedi gözlerini açıp. Yine görüşürüz.”
- (201) *İy, ulayha, yañınan kürşäyık äli.* (HT 9) “ ‘Tamam öyleyse yeniden görüşelim.”

(202) *Hız bızgä tağı la kilırhığız bit äli?* (HT 7) “Bize yine bekleriz”

10.2 Eksiltili Cümle Şeklinde Olan vedalaşma, uğurlama kalıp sözleri

• *Yaray, xäzırgä.* “Şimdilik hoşça kal.”, *Xäzırgä* “Şimdilik hoşça kal.”, *Kiskä tiklım.* “Akşama kadar hoşça kal.”, *Yaray irtägägä tiklım.* “Tamam, yarına kadar hoşça kal.”, *İrtägä tiklım.* “Yarına kadar hoşça kal.”, *Yaınan üsraşqanga tiklım* “Yeniden görüşünceye kadar hoşça kalın.”, *Üsraşqanga tiklım.* “Yeniden karşılaşınca kadar hoşça kalın.”, *Tizzän üsraşqanga saqlı.* “Yeniden görüşmek üzere.”, *Kürşkängä tiklım.* “Görüşünceye kadar hoşça kalın.”, *Uıışlı yul.* “Hayırlı yolculuklar.”, *Xäyırli yul.* “Hayırlı yolculuklar”, *Tıms yüqü.* “Hayırlı geceler.”

(203) *Räsım:-Yaray, hinıñ müğjizälı kündärıñ alda äli. Xäzırgä! İlimbi. Haw bulıgız, Maksim ağay! Maksim.* (HT 214) “Resim: - Tamam, senin güzel günlerin önünde. Hoşça kal. İlimbi: - Hoşça kalın. Maksim abi.”

(204) *Kürşkängä tiklım, Xan. Xan (yarhıw). Kürşkängä tiklım?!. Tizzäk küzımdän yuğal!..* (HM 169) “ ‘Görüşünceye kadar hoşça kal Han. (Han sinirlenip). ‘Görüşünceye kadar hoşça kal. Çabuk gözümün önünden yok ol.”

(205) *Bulat (ıylanıp), hinıñ bul qararıñdı xuplayım min, Güzäl. (Kul birıp.) Uıışlı yul! Aqbikä . Bırgäläp barhaqsı, qızım?* (HT 98) “Bulat (düşünüp) Senin bu kararını onaylıyorum ben, Güzel, (Elini verip) Hayırlı yolculuk! Aybike – Birlikte gitsek ya, kızım?”

(206) *Şul altındarzıñ bır bürtüğünä lä tıymägänhıñ. Yä, xuş-haw bul, xäyırli yul!* (KB 97) “Şu altınların hiçbirine deymemişsin, Hey hoşça kal, hayırlı yolculuklar.”

10.3 Tek Kelime Şeklinde Olan vedalaşma, uğurlama kalıp sözleri

• *Xuş* “Güle, güle, hoşça kal.”, *Xuş-Xuş* “Güle, güle, hoşça kal.”, *Xäzırgä xuş* “Güle, güle, hoşça kal.”, *Xuş, xäzırgä!* “Güle, güle, hoşça kal.”,

(207) —*ıı, haw bulıgız!* —*Xuş, qıışsıq. Xäyırli yul hiñä!..* (HM 32) “ ‘Evet hoşçakalın, elveda kuşçuğum. Sana hayırlı yolculuklar.”

(208) *Xuş, qızım... Atayıñdı ünütma.* (İAE 29) “Elveda kızım babanı unutmama.”

(209) —*Ulayha, xuşıgız. Minän säläm äytıgız. Üzın bik büttürmähın. — Samawır quyur inım dä, kümırım bütkän saq. Yaray, xuş. Qürü buldı,*

ğäyplämä. Xuş, xuş. (TAT 249) “ ‘Öyleyse hoşçakalın. Benden selam söyleyin. Kendisini çok yıpratmasın.’ ‘Semaver koymuştum, kömürüm bitmiş. Tamam, hoşça kal. Böyle kuru kuru oldu kusura bakma. Hoşça kal.”

(210) *Min kähäşmägä aşıgam. Uylahañ, kilrhñ. Xüzrgä xuş.* “ Ben toplantı için acele ediyorum. Düşünsen gelirsin. Şimdilik hoşça kal.”

(211) — *Küp hayrağandarğa qarağanda, biräwhññ müñü yaqınraq...* *Xuş, xüzrgä!* (ASA 22) “ Çok şarkı söyleyenlere göre birinin sesi daha yeni. Hoşçakalın.”

11. Kutlama Kalıp Sözlere

Kutlama kalıp sözleri de diğer kalıp sözler gibi kişiler arası iletişimin önemli parçalarından biridir. Kutlanacak herhangi bir durum ya da tören karşısında kutlamada bulunmamak kişinin içinde bulunduğu toplum tarafından hor görülmesine bile neden olabilir. Evlenen bir arkadaşınızın düğününe gittiğinizde gelinle damadı tebrik etmeden düğünden çıkmazsınız. Çıkmanız durumunda da olumsuz duygularla karşılaşır kaba olmakla suçlanırsınız. Sosyal hayat içerisinde kullanılması ya da kullanılmaması son derece önem arz eden kalıp sözleri Başkurt Türkçesinde oldukça çeşitlidir. Yapısal olarak bakıldığında cümle şeklinde olanların yanı sıra diğer kalıp sözler göre eksilteli cümle şeklinde kullanımlarının daha yaygın olduğu görülür. Tek kelime ve bunun yanısıra ikileme şeklinde kullanılanları da vardır.

11.1 Cümle şeklinde olan kutlama kalıp sözleri

Aşağıda Başkurt Türklerinin törenlerde, düğünlerde, bayramlarda, yeni yılda ve bunlar gibi özel günlerde kullandıkları kutlama kalıp sözlerinden cümle şeklinde olanlardan bir kısmı yer almaktadır.

- *Bizzñ qütlawzarzı qabul itigiz* “Tebriklerimizi kabul ediniz.” *Bähñtär tñäyñ!* “Mutluluklar dilerim!” , *Gümir buyı bähñtär tñäyñ!* “Ömür boyu mutluluklar dilerim!” , *Yañı yılığız qütlü bulhın!* “Yeni yılınız kutlu olsun!” , *Hizzñ bayram mñän qütlayım* “Bayramınızı kutluyorum.”, *Bayramığız qütlü bulhın!* “Bayramınız kutlu olsun!” , *Bayram mñän barığızı la qütlayım* “Hepinizin bayramı kutlu olsun!” *Žur bayram mñän qütlayım.* “Bayramınızı kutluyorum.”, *Tıwğan küñüğız qütlü bulhın!* “Doğum gününüz kutlu olsun!” , *Yañı yıl mñän, yañı yıldıñ täwgı küñü mñän qütlayım* “Yeni yılınız kutlu olsun.”, *Bähñlñ yıldar!* “Mutlu yıllar!” , *Qütlayım, täbrikläyñ!* “Tebrik ederim!” , *Täbrik itäm!* “Tebrik ederim!” ,

Hızzı bayram mñän qıtlayım(qıtlaybız)! “Bayramınız kutlu olsun!”, *Nikax mñän qıtlaybız!* “Nikâhınız kutlu olsun.”, *İşänlĭkkä bulhın* “Sağlığınıza olsun.”

- (212) — *Ul saq qına uylanıp tırzı la hüzn dawam ittĭ — Bayram mñän barıgızzı la qıtlayım!* (T 205) “O zaman düşündü ve sözüne devam etti. ‘Hepinizin bayramınızı kutluyorum.’”
- (213) *Mansur. Hılıwbikä inäy, hawmı? (Übä.) zur bayram mñän qıtlayım. Hılıwbikä. Mansur, balam... İşän dä, haw za... Kasañ kilĭp tüştüñ? Nurzarzı kürmänĭmĭ?* (İAE 158) “Mansur ‘Hılıvbike nine, iyi mi?’ (Öper) Bayramınızı kutluyorum. Hılıvbike ‘Mansur yavrum... İyi ve sağlıklı... Ne zaman geldin? Nurları görmedin mi?’
- (214) — *Yañı yıl mñän, yañı yıldız täwgĭ küñü mñän qıtlayım!* — *tinĭ* (M 182) “‘Yeni yılınızı, yeni yılınızın kutlu olsun.’ dedi.”
- (215) *Qaznagül (Ryumkalarğa arağı qüya). Eyzä, işänlĭkkä bulhın, Alla büyürha.* (DHK 198) “Kaznagül (Kadehlere rakı koyar). Haydi sağlığınıza olsun, inşallah.”

11.2 Eksiltili cümle şeklinde olan kutlama kalıp sözleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Başkurt Türkçesinde eksiltili cümle şeklinde kullanılan kalıp sözlerin en yaygını kutlama kalıp sözleridir. Bu durum muhtemelen insanlar arası ilişkilerde en fazla kullanılan kalıp söz türlerinden biri olmalarından ve dolayısıyla sık kullanımdan kaynaklanan bir tasarrufa gidilmesinden ileri gelmektedir. Başkurt Türkçesinde eksiltili cümle şeklinde kullanılan kutlama kalıp sözlerini aşağıdaki gibi *mñän* ve *üşün* edatlarıyla kullanılanlar olarak iki ayrı grupta incelemek mümkündür.

mñän edatıyla kurulanlar

- *Bayram mñän* “Bayramınız kutlu olsun”, *Uñıstarıgız mñän* “Başarınızı tebrik ederim.”, *Yañı yıl mñän* “Yeni yılınız kutlu olsun.”, *Yañı yıl mñän barıgızzı la* “Hepinizin yeni yılı kutlu olsun.”, *Tıwğan küñügüz mñän!* “Doğum gününüz kutlu olsun!”, *Üy tuyıgız mñän!* “Güle güle oturun!”, *Balağız tıwıw mñän!* “Evladınız hayırlı olsun, gözünüz aydın”, *Yıñıw küñü mñän!* “Galibiyet gününüz kutlu olsun.”

Görüldüğü üzere *mñän* edatıyla kurulan kutlama kalıp sözleri daha önceki cümle şeklinde olan ve özellikle özel gün ve bayramlar için kullanılan kutlama kalıp sözlerinden eksiltidir. Mesela *Bayram mñän qıtlayım.* kalıp sözü eksilmek suretiyle *Bayram mñän* şeklinde kullanım alanı kazanmıştır.

- (216) *Qūtlayım hinī bāğırīm, qūtlayım, Kāfiā yānīm, bayram mñān!* (M 198) “Seni kutluyorum, dostum Kefiye canım bayramını kutluyorum.”
- (217) —*Bayram mñān, Tayfur Yānbākoviç, — tip gazīta-jurnalдарзан бүлтäyіp sıqqan sumkahınan bīr tūrgāk aldı.* (Y 306) “ ‘Tayfur Yenbekoviç bayramını kutluyorum.’ deyip gazete ve dergilerden fırlayıp çıkan çantasından bir paket aldı.”
- (218) *Kış babay. Hawmuhıgız! Yağı yıl mñān barıgızz la!* (AT 285) “Kış baba, Merhaba! Hepinizin yeni yılınızı kutlarım.”
- (219) *Bīrzān-bīr tīlāk şul. Yağı yıl mñān, Ekrām iptāş!* (BA 290) “Bir dileğim şu. Yeni yılınızı kutlarım Ekrem arkadaş.”
- (220) *İslamgul . İş äyzä! Munsanan huñ şäp bula ul. Yä, işān-haw qaytıwıñ mñān! (İşälär.)* (HT 16) İslamgul: ‘İç haydi! Munsadan sonra çok iyi olur. Hey, sağ salim dönüşüne! (İçerler.)

üşün edatıyla kurulanlar

- *Hawlıq üşün!* “Sıhhatinize!”, *Hızzıñ hawlıgıgız üşün!* “Sizin sıhhatinize!”, *Hızzıñ bāxıtıgız üşün!* “Sizin bahtınıza, şansınıza!”, *Bızzıñ duşlıq üşün!* “Bizim dostluğumuza!”, *Tımslıq hām duşlıq üşün!* “Dünya dostluğu ve selametine!”, *Duşlıq hām xāzmättäşlik üşün!* “Dostluk ve hizmetlere!” *Hızzıñ balalarıgızın hawlıgı üşün!* “Sizin çocuklarınızın sağlığı için!”

üşün edatıyla kullanılan kutlama kalıp sözleri ise daha çok herhangi bir olay ya da durum için bir kutlama esnasında kadeh kaldırma esnasında kullanılan türden kalıp sözlerdir.

- (221) *Bızzıñ gümırлік qaşşamaş duşlıq üşün!* (M 447) “ Bizim ömür boyu sarsılmayacak dostluğumuza!”

11.3 Tek kelime şeklinde olan kutlama kalıp sözleri

- *İşānlıkkä* “Sağlığımıza”, *İşānlıkkä-hawlıqqa* “Sağlığa”

Tek kelimelelik kutlama kalıp sözleri de yine herhangi bir kutlama esnasında kadeh kaldırırken kullanılan türden kalıp sözlerdir. *İşānlıkkä* şeklindeki kalıp sözle birlikte *İşānlıkkä-hawlıqqa* ikilemesi ile oluşan kalıp sözü de bu başlık altında almak uygundur.

- (222) *Äyzä, işünlükä!* — *Min işmäyäm, — tinĭ Marat. — Yaramay.*(ÜY 326) “ Haydi sağlığınıza! ‘ Ben içmiyorum’ dedi Marat. ‘İyi gelmiyor.’”
- (223) — *Yägĭz, yä, işünlükä, — tip işĭp tä quyz.* (KR 123) “ Yeyin, yeyin, sağlığınıza deyip içti.”
- (224) *Äyzä, işünlükä-hawlıqqa* *üşü darıwzı yütüp alayıq, yangan yüräkkä dawa bula ul.* (HT 169) “Haydi, sağlığınıza şu ilacı yutalım, yanan yüreğe ilaç olur.”
- (225) — *Ul, miskänĭ kranın asıp, tuştaqtarğa bal qıyız.* — *Kittĭkmĭ?* *İşünlükä-hawlıqqa!* (TAT 303) “ O fiçının musluğunu açıp, taslara bal koydu. ‘ Gitti mi? Sağlığınıza!”
- (226) *Aldındağı stakanın qulına aldı. — Yä, tuğandar, işünlükä-hawlıqqa!* — *Başlap üzi ĭstĭ.* (TAT 391) “ Önündeki bardağını eline aldı. ‘Ey kardeşler sağlığınıza!’ diye başlayarak kendisi içti.”

12. İyi Dilek Kalıp Sözleri (Alkışlar/Dualar)

İyi dilek, alkış, hayır dua, hepsi de kişinin karşısındaki veya kendisi için iyi dileklerde bulunmasını ancak bunu yaparken de Allah’dan yardım dilemesini ifade eder. Diğer bütün kalıp sözlerde olduğu gibi iyi dilek kalıp sözlerini de kişi gerektiği durumda hafızasında hazır olarak bulur. Bu kalıp sözler çok eski yıllarda atalarımız arasındaki ilişkiler tarafından şekillenerek zaman içerisinde dili kullanan toplum tarafından benimsenip kullanılmış ardından da nesilden nesile aktarılmış yapılardır (Akalin 1990: 28). İyi dilek ve kötü dilek sözleri üzerine yapılmış bazı çalışmalarda bunların Türkçedeki sınırları, anlam ayrıntıları, kullanım alanları ve yapıları üzerinde durulmuştur (Kaya 1997, Akalin 1990, Özman 2000, Sibgatullina 2004, Erol 2007). Başkurt Türkçesinde de iyi dilek ve kötü dilek sözleri sayıca oldukça fazla ve çeşitlidir. Bu açıdan iyi dilek ve kötü dilek sözlerine birer kalıp söz olmalarından hareketle bu çalışmada yer verilmiş olmakla birlikte elimizdeki malzemenin oldukça kapsamlı olması nedeniyle bu iki grup kalıp sözün incelenmesini başka bir çalışmaya bırakmış bulunmaktayız. İyi dilek kalıp sözleri Başkurt Türkçesinde genellikle cümle şeklinde kullanılmaktadır.

12.1 Cümle şeklinde olan iyi dilek kalıp sözleri

Başkurt Türkçesinde sayısı oldukça fazla olan iyi dilek kalıp sözlerinin genellikle iki farklı alanda kullanıma çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki kişinin

karşısındaki için iyi dilekte bulunmasıdır. Diğeri ise Allah'tan iyilikler, güzellikler vb. dileme şeklindedir.

Başkurt Türkçesinde karşıdakine iyi dilekte bulunma kalıp sözlerinden bazıları şunlardır:

- *İsän bulhun.* “Sağlıklı olsun.”, *İsän-haw bulhun.* “Sağlıklı olsun.”, *İsän-haw bulhun.* “Sağlıklı olsun.”, *Awıznıdan yıl alhun.* “Ağzından yel alsın.”, *İsän-haw bul, yılı tänindä tuzhun.* “Sağlıklı ol, üzerinde paralansın.”, *İsän-haw xizmät ithın.* “Sağlıcakla hizmet etsin.”, *Unıstar tılayım.* “Başarılar dilerim.”, *Bäxittär tılayım.* “Mutluluklar dilerim.”, *Gümür buyı bäxittär tılayım.* “Ömür boyu mutluluklar dilerim.”, *Mängi xätirzä qalurlıq bulhun.* “Sonsuz olsun.”, *Bäxillı, üzün gümürlı bul.* “Şanslı ve uzun ömürlü ol.”, *Xäyirliğä bulhun!* “Hayırlı olsun.”, *Xäyirli säfär bulhun, tiz gänä utın mınan sanabız tulhun!* “Hayırlı bir sefer olsun, çabucak kızığımız odun dolsun.”, *Hızgä unıstar tılayım!* “Size başarılar diliyorum!”, *Häybät yal itığız!* “İyi tatiller!”, *Hawlıq tılayım!* “Muvaffakiyetler dilerim!”, *Bäxillı bulğız!* “Şansınız bol olsun.”, *Künillı yal itığız!* “İyi tatiller.”, *Kıymıñ kütlü bulhun, yılı tänindä tuzhun!* – *hiñä lä bulhun!* “Kıyafetlerin hayırlı olsun, üstünde parçalansın! – sana da olsun!”, *Küldägiñ tuzhun, buyıñ uzhun!* “Gömleğin eskisin, boyun uzasın!”, *Qütlü bulhun, isän kıyıp, haw tuzzar!* “Kutlu olsun, sağlık esenlik içinde giy.”

Allah'tan iyi dilekler dileme kalıp sözlerinden bazıları şunlardır:

- *Allanıñ amin tigän sagına tura kilhın* “Allah’ın iyiliğini versin.”, *Alla birhä...* “İnşallah.”, *Alla yarzam birhın* “Allah yardım etsin.”, *Xüzay bınan arı başka qayğıhın birmähın...* “Allah bundan sonra başka acı göstermesin.”, *Xüzay yanıhın kürhätmähın* “Allah bir daha göstermesin.”, *Xüzay un qılhun indı* “Allah başarı nasip etsin.”, *İsän-haw yürüp qaytırğa yazhun.* “(Allah) sağ selamet dönmeyi nasip etsin.” *Alla haqlahın* “Allah korusun.”, *Alla haqlahın indı* “Allah korusun.”, *Xüzayım haqlahın* “Allah korusun.”, *Xüzay imnilik birhın* “Allah iyilik versin.”, *Xüzay yarzam birhın* “Allah yardım etsin.”, *Xüzay, tigız bäxıt, tigız gümür birhın üzığızgä...* “Allah, güzel baht, güzel bir ömür versin size.”, *İşkä urınlaşırğa yazhun* “(Allah bir an evvel) iş nasip etsin”

12.1.1 Eksiltili cümle şeklinde olan iyi dilek kalıp sözleri

Eksiltili cümle şeklinde olan iyi dilek kalıp sözleri de yine karşıdakine iyi dilekler dileme ve Alla'tan iyi dilekler dileme şeklinde ayrılabilir.

Karşıdakine iyi dilekte bulunma şeklinde olanlardan bazıları şunlardır:

- *Tıms yüqü!* “İyi geceler!”, *Xäyrlı yul!* “İyi yolculuklar!”, *Uñştarıgız mñän!* “Başarılar!”, *Bähül İyıldar* “Mutlu yıllar”

Allah’tan iyi dilekler dileme şeklinde olanlardan bazıları şunlardır:

- *Alla büyürha* “İnşallah”, *Allağa şükür* “Allah’a şükür.”, *Täñrigä şükür* “Allah’a şükür.”, *Birhñ xüzay* “Allah nasip etsin.”

12.2 Tek kelime şeklinde olan iyi dilek kalıp sözleri

• Tek kelime şeklindeki iyi dilek kalıp sözlerine verilecek en güzel örneklerden biri *İnşalla* “İnşallah”, *İnşallah* “İnşallah” tır. Görüldüğü üzere Başkurt Türkçesinde çoğunlukla *h* düşmüş olarak kullanılırken kimi zaman da Türkiye Türkçesindeki gibi kullanılmaktadır.

- (227) —*Ha-ay, Yulay! Qütlü bulhın Salawatıñ!* (K, 357) “— Ha-ay, Yulay! Salavat’ın kutlu olsun!”
- (228) *Uy, alla haqlahın! Nimä hüyläyım, bigäläş!* (Uİ, 110) Oy, Allah korusun! Ne söyleyeyim, kalın kafalı!”
- (229) *Unhınan Tägrı haqlahın!* (BR 228) “Ondan Allah korusun!”
- (230) *Xäzır ındı adrışımdı bılırhñ, inşalla, hinen de yawap alırmın, tigen ümütte qalam. (M 40)* “Şimdi artık adresimi biliyorsun, inşallah senden de cevap alırım diye ümitle bekliyorum.”

13. Kötü Dilek Kalıp Sözleri (Kargışlar/Beddualar)

Kişi karşısındaki kişi ya da kişilere kızdığında, çaresiz kaldığında ya da kendisi ya da çevresi bir kötülükle karşılaştığında içinde bulunduğu olumsuz düşünceleri kötü dilek kalıp sözleri ile dile getirir. Kimi zaman bu duygularla Allah’tan karşısındakini helak etmesini ister. Yukarıda iyi dilek kalıp sözlerinde de bahsedildiği üzere Başkurt Türkçesindeki iyi dilek ve kötü dilek kalıp sözlerinin kapsamının genişliği nedeniyle kötü dilek kalıp sözlerine de burada sınırlı sayıda örnekle değineceğiz.

13.1 Cümle şeklinde olan kötü dilek kalıp sözleri

Başkurt Türkçesinde cümle şeklinde kullanılan kötü dilek kalıp sözlerden bazıları şu şekildedir:

- *Qähär huqqır!* “Lanet olsun.”, *Yır kinängır!* “Toprak altına gir.”, *Yır bulgır* “Toprak altına gir.”, *Ayıw (bürı) yıqqır (aşağır)!* “Ayı (kurt) yiyesice.”, *Yır yütqür!* “Toprak altına giresice.”, *Yışın atqır!* “Şimşekler çaksın.”, *Quluñ hulıgır!* “Elin

solsun.”, *Muyınıñ sıqqır!* “Boynun çıksın.”, *Hıñırıñ tartısqır!* “Damarın çekilsin.”, *Tılñä tilsä sıqqır!* “Diline sıraca çıksın.”, *Tılñ qürügur!* “Dilin kurusun.”, *Başı şunda dümükkür!* “Başı şurada vurulasıca.”, *Lägnät tüşkürü* “Lanet olası.”, *Qähärİ tüşkürü* “Allah belanızı versin.”, *Qähär huqqırı* “Lanet olsun.”, *Şaytan algırı* “Kahrolası.”, *Saq mñän suqtay bulğız!* “Zamanla üzüm gibi olunuz.”, *Qargıñ-qara başıña!* “Bedduan kendi başına gelsin.”, *Tartay tılñän tabır, hin dä tılñdän tap!* “Çeken dilinden bulur, sen de dilinden bul.”, *İr raxätİ kürmä!* “Koca rahatı görme.”, *İğlİk kürmägİz!* “İyilik görmeyin.”, *Ayaq-qulğız qürühün.* “Eliniz ayağınız kurusun.”, *Yılı awızından sıgıp, yılı quyınıña kİrhİn!* “Sıcak ağzından çıkıp, sıcak koynuna girsin.”, *Awızından yİl alhın!* “Ağzından yel alsın.”, *Kül kİvİk tuzangä tüşhün!* “Kül gibi toza düşsün.”, *Küzİğİz sıqhın* “Gözünüz çıksın.”, *Muyınığız hınhın* “Boynunuz kırılınsın.”, *Näşİldärİ qürühün!* “Nesilleri kurusun.”, *Bİrİñİ lä imñ qalmahın!* “Hiç biri sağlam kalmasın.”, *Şaytan tükürhün* “Şeytan tükürsün.”, *Qargagan awızına qarga üyalahın!* “Karga gibi ağzına kargalar yuva yapsın.”, *Qürügürzar!* “Yok olasıcalar.”, *Allanıñ qähärİ tüşkärzärİ* “Allah belalarını versin.”

- (231) *İştär sıgıp tİra, qähär huqqır.* (DHK 183) “İş çıkıp duruyor, kahretsin.”
- (232) *A-a-taq! Üz başıña bulğırı! Qız başıñ mñän niñä şulay ülüp ultrahıñ?* (KB 91) “Allah! Boyun devrilsin! Kız başına niye böyle bağıriyorsun.”
- (233) *Aşağanıñ xaramğa sıqqır, yuğal küzİmdän.* (KB 91) “Yediklerin haram olsun. Gözümün önünden yok ol.”
- (234) *Tİl üsüña tüşür sıqqırı... Hin uğa...*
- (235) *aq tihän, ul qara, ti.* (İAE 107) “Dilinin ucunda yara çıksın. Sen ona beyaz desen ol kara der.”
- (236) *Fu, qähär, Mäskäy qarşıq, qürügür, yaqın-tirälä tİmİşkİñİp yürüy, axırı... Atayıñ ülgän, tigän.* (148) “Öff, lanet Meskey kadın, geber, yakın zamanda ümütleniyorken sonra, babası ölmüş.”
- (237) — *Ax, qanhız, ayağı qürügürü!* (M 50) “Ah, kansız ayağı çekilesice.”
- (238) *Yümgaqhız qaytıp kİrmä üygä, lägnät tüşkürü.* (KB 92) “Eve yumaksız geri dönme, lanet olası.”
- (239) — *Kürzİm! Kürzİm, şaytan algırı! İştİm dä!* (AT 233) “Gördüm, gördüm, kahrolası! Duydum da!”

- (240) — *Xalqın xäyirsı xälñä yäkkirgän ilgä şaytan tükürhün!* (T 165)
“Halkın yoksul haline müsaade eden ülkenin (yüzüne) şeytan tükürsün.”
- (241) *Allanıñ qähürı tüşkärzürı, yış tüyüp kilp tä yıtılär.* (K 82) “Allah belasını veresiceler, kokusunu alıp koştular.”
- (242) *Qırağay tawıstar yañğıray: «Tüt, yıbärmä!», «Şul käräk ularğa!», «Näşıldärı qürühün!», «Bırñı lä imñ qalmahın!»* (KB 1) “İlkel sesler yankılanıyor ‘Tur, gönderme!’, ‘Ona bu gerekli.’, ‘Nesilleri kurusun!’, ‘Birisi de sağlam kalsın!’”

Sonuç

Başkurt Türkçesi, bir toplumda kişiler arası iletişimin başlamasını, devamını ve olumlu yönde gelişmesini sağlayan kalıp sözler açısından oldukça zengin bir görünüm arz eder. Kalıp sözler bir toplumun kültürel, dinî ve millî mirası ile ilgili ipuçları verebilecek ifade şekilleridir. Yüzyıllar öncesinden kalıplaşarak günümüze taşındıkları için kimi zaman dilbilgisel kimi zaman sosyal ve kültürel açıdan arkaik özellikler gösterebilirler. Mesela Eski Türkçede emir kipi işaretleyicisi olarak kullanıldığı hâlde bugün Başkurt Türkçesinde sadece alkış (iyi dilek) ve kargış (kötü dilek) sözlerinde yaşayan {-GXrX} biçimbirimi buna örnek teşkil eder. Başkurt Türkçesindeki kalıp sözler arasında çeşitlilik açısından bir sıralama yapılacak olursa ilk sırada vedalaşma, uğurlama kalıp sözleri ile hatır sorma kalıp sözleri gelir. Elbette alkış (iyi dilek) ve kargış (kötü dilek) kalıp sözleri açısından da bütün Türk toplulukları gibi Başkurt Türkleri de büyük bir zenginliğe sahiptir.

Başkurt Türkçesindeki kalıp sözlere bakıldığında dikkati çeken unsurlardan biri, İslamî geleneğin de bir etkisi olarak, Arapça ve Farsçadan alıntılanan birçok kelime ile oluşturulmuş olmalarıdır. Çalışmada anlamsal üst sınıflandırmadan sonra yapısal olarak sınıflandırılan kalıp sözler cümle veya eksilteli cümle şeklinde oluşları ile tek kelime hâlinde kullanılışlarına göre bir tasnife tâbi tutulmuşlardır. Buradan hareketle kalıp sözlerden özellikle kutlama kalıp sözlerinde eksilteli yapıların çokluğu dikkat çeker. Başkurt Türkçesinde kullanılan kalıp sözler üzerinde bir sınıflandırma denemesi sayılabilecek bu çalışma, diğer Türk lehçeleri üzerinde bu türden çalışmaların yapılması ve karşılaştırmaya imkân bulunması durumunda şüphesiz daha anlamlı olacaktır. ©

ÖRNEKLERİN ALINDIĞI ESERLER

- ASA** : NUGUMANOV, Bary (1999) *Ak Säksäli Aklan*, Ufa.
- AT** : İSHAKOVA, Fenize (2003) *Ak Täknälär*, Ufa
- BA** : VELİ, Ekrem. (2003), *Birinsi Azımdar*, Ufa
- BEB** : ESENOV Fenil (2002) *Bizin Dä İzzär Bar*, Ufa.
- BÜY** : KERİM, Mostay (2003), *Bizzin Üyzün Yämi*, Ufa.
- DHK** : AKBAŞ Kebir (2002) *Dramalar Häm Komädiyalar*, Ufa.
- HM** : YEĞEFEROVA Ayhılıw (2001) *Handugas Munu*, Ufa
- HT** : SADİKOVA Mükereime (2001), *Havalagı Turna*, Ufa
- İAE** : ABDULLİN İbrahim (2001), *İbrahim Abdullin Esärzär*, Ufa
- K** : İBRAHİMOV, Ğeli. (1977). *Kinyä*, Ufa
- KA** : EMİNEV, Emin (2003), *Kapka*, Ufa
- KB** : DAYANOVA Teksire (2002), *Kanbaba*, Ufa
- KKTY** : EHLİULLİN, Ehmet. (2002). *Kändik Qanı Tamğan Yır*, Ufa
- KR** : URAZGULOV, Relis, SAFİNA, Eklime. vd. (2000). *Kırsıntaş*, Ufa
- M** : BAYBURİN Gabdulla (2002) *Muñ*, Ufa
- MB** : SULTANGEREEV, Reşit, Hammatov Yanıbay, Yamalstdinov, Mevlit. (1992). *Musa Batır*, Ufa
- NM** : MUSİN, Nuğman. (2003). *Nuğman Musin- Haylanma Äsärzär*, Ufa
- S** : EMİNEV Emin (2001) *Süngül*, Ufa.
- SPK** : GEYİTBAY, Nail (2003) *Sit Plänäta Qızı* Ufa
- T** : İGİZYENOVA, Najıye (2002). *Täkdir*, Ufa
- TAT** : ABDULLİN İbrahim (2002) *Tav Artınan Tav*, Ufa.
- TAH** : GALİN Salavat (1999) *Til Askısı Halıkta*, Ufa.
- U** : KAMAL, Rinat. (2004). *Üzñntal*, Ufa
- Uİ** : BİİŞEVA, Zeynep. (1990). *Ülü ğyık Buyında*, Ufa
- UYT** : SULTANGEREEV, Reşit. (1995). *Ulu Yulduñ Tuzanı*, Ufa
- ÜY** : HEKİM, Ehier. (2002). *Üyürmä*, Ufa
- Y** : KİLMÜHEMETOV Timirgeli (2001) *Yänkisäk*, Ufa.
- Yİ** : POVARİSOV, Sufıyan (2001). *Yäşlik İrtähi*, Ufa
- EDT** : BİİŞEVA, Zeynep. (1982). *Zäynäp Biişäva- Äsärzär Dürt Tomda*, Ufa

KAYNAKLAR

- AKALIN, L. Sami (1990), *Türk Dilek Sözcülerinden Alkışlar Kargışlar*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.
- AKSAN, Doğan (1998), *Anlambilim*, Ankara.
- AKSAN, Doğan (2002), *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara.
- AKSAN, Doğan (2006), *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul.
- ASLAN-DEMİR, S., (2007), *Türkçede İsteme Kipliği, Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara.
- ATALAY, Besim (1991), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara.
- BİNER, İsmet (1994), *Russko-Başkirsko-Turetskiy Razgovornik*, Moskova.
1. BROWN, Penelope, LEVİNSON, Stephen C. (2004), *Politeness: some universals in language usage*, Cambridge University Press.
- BTH=*Başkurt Tilinin Hüzüğü*. Moskva:Russkiy Yazık. 1993.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.
- CİHANGİR, Hüseyin (2010), *Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Mustafa Kutlu'nun Eserlerinde İlişki Sözcükleri*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, Oxford.
- CORRİGAN Roberta, MORAVCSİK Edith A., OUALİ Hamid (2009), *Formulaic Language*, John Benjamins Publishing Company.
- DİLEK, Figen Güner (2007), “Altay Türkçesinde Sözcükler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Konya.
- DMİTRİYEV, Nikolay Konstantinoviç (1950), *Başkurt Tilinin Grammatikahı*, Ufa.
- DOĞAN, Gürkan, (1990), “Bir Edimbilim Kuramı Olarak Bağıntrı”, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara.
- DOĞANÇAY- AKTUNA Seran, Sibel Kamışlı (1997) “Sözcükler Bağlamında Türkçede Kibarlık İmleri”, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara, s. 133- 141.
- EROL, Çiğdem (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözcük Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ERSOY, Habibe Yazıcı (2011), “Başkurt Türkçesinde -sX ve -hAnA Kiplik İşaretleyicileri”, *Dil Araştırmaları*, S.8, s.51-76.

- GÖKÇORA, Deniz (1998), “Türkçe Özbekçe ve İngiliz Dillerinde Özür Dileme ve Teşekkürlerin Karşılaştırmalı İncelemesi”, *XII Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (Hızl. Yeşim Aksan- Mustafa Aksan), Mersin.
- GÖKDAYI, Hürriyet (2004), “Türkçede Kalıp Sözler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri III 20-26 Eylül*, Ankara, TDK Yay., s. 3383-3396.
- GÖKDAYI, Hürriyet (2008), “Türkçede Kalıp Sözler”, *Bilig*, S. 44, Ankara.
- GRİCE, Herbert Paul (1975), *Logic and Conversation, Speech Acts*, (ed. Peter Cole and Jerry L. Morgan), New York: Academic Pres.
- GÜNAY, Doğan (2004), *Dil ve İletişim*, İstanbul, Multilingual.
- İBRAHİMOV, Gaynislam (1996), *Türkçe-Başkurtça Konuşma Kılavuzu*, Ankara.
- İBRAHİMOV, Ğ.D., G.D. ZEYNULLİNA (2002), *Başkurtça Türkçe Konuşma Kılavuzu*, Ufa.
- İŞBULATOV, İ. (1972), *Hezirgi Başkurt Tili*, Ufa.
- KAYA, Doğan (1997), “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, s. 99-121, Sivas.
- KILIÇ, Veysel (2002) *Dilin İşlevleri ve İletişim*, İstanbul.
- KIRAN, Zeynel, Ayşe Eziler Kıran (2002), *Dilbilimine Giriş*, Ankara.
- KİYEKBAYEV, G.F., SEYİTBATTALOV G. G.(1997), *Başkurt Tili*, Ufa.
- LECCH, Geoffrey (1974), *Semantics*, Harmondsworth.
- LECCH, Geoffrey (1983), *Principles of Pragmatics*, London.
- LYONS, John (1977), *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press, Volume II,
- ÖZDEMİR, Emin (2000), *Erdemin Başlı Dil*, Ankara.
- ÖZEZEN, Muna Yüceol (2006), “Türkiye Türkçesi Yazın Dilinde Teşekkür Kalıpları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Sayı 3 (Eylül).
- ÖZMEN, Mehmet (2000), “Alkış ve Kargışlarda Cümle ve Anlatım Özellikleri”, *Türk Dili*, S: 585, Ankara.
- PALMER, F.R. (2001), *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, (Çev. Ramazan Ertürk), Ankara.
- POPPE, Nicholas. (1964), *Bashkir Manual, (Descriptive Grammar and Texts with A Bashkir- English Glossary)*, Indiana University, Bloomington.
- SADOCK, Jerrold (2004) “Speech Acts”, *The Handbook of Pragmatics*, (Ed. Laurence R. Horn, Gregory L. Ward), Oxford.
- SEARLE, John R. (2000), *Söz Edimleri* (Çev. R. Levent Aysever), Ankara.

- SEARLE, John R. (2005), *Bilinç ve Dil*, (Çev. Muhittin Macit, Cüneyt Özpilavcı), İstanbul, Litera Yay.
- SEARLE, John R. (2006), *Zihin Dil ve Toplum Gerçek Dünyada Felsefe*, (Çev. Alaattin Tural), İstanbul, Litera Yay.
- SEARLE, John.R (1969), *Speech Acts*, Cambridge University Press.
- SİBGATULLİNA, Elfine (2004), “Kazan Tatar ve Türkiye Türkçesinde Alkışlar ve Kargışlar”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri III 20-26 Eylül*, Ankara, TDK Yay.
- TOKLU, Osman (2003), *Dilbilime Giriş*, Ankara, Akçağ Yay.
- URAKŞİN, Z.G. (2002), *Rusça-Başkurtça Sözlük*, Ufa.
- USMANOVA, Nazira Galejevna (2003), *Başkirsko-Russkiy i Russko- Başkirskiy Slovar*, Ufa.
- VARDAR, Berke (2003), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul.
- WARDHAUGH, Ronald (2010), *An Introduction to Sociolinguistics*, Wiley Blackwell
- WRAY, Alison (2002), *Formulaic Language and Lexicon*, Cambridge University Press.
- WRAY, Alison (2008), *Formulaic language : pushing the boundaries*, New York : Oxford University Press, 2008.
- YAYLAGÜL, Özen (2005), “Eski Türkçede Nezaket İfadeleri”, *Millî Folklor*, Yıl 17, S. 68, Ankara.
- YULDAŞEV, A. A. (1981), *Grammatika sovremennogo başkirskego literaturnogo yazıka*, İzdatelstvo “Nauka”, Moskova.
- YÜCEL, Erdiñ (2009), *Günlük İletişimde Dil –Davranış İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 21, Konya.
- ZEYNULLİN, M. V. (2002), *Hezirgi Başkurt Ezebi Tili- Morfolojiya*, Ufa.